

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Ego dokumenty s tématem holocaustu

bakalářská práce

Autor: Vendula Míchalová
Studijní program: B7507 - Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.
Oponent práce: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Vendula Míchalová

Studium: P18P0249

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: Ego dokumenty s tématem holocaustu

Název bakalářské práce AJ: Ego documents with the theme of Holocaust

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se zaměřuje na ego dokumenty zabývající se holocaustem. Cílem práce je analýza a interpretace děl, ve kterých jsou zachyceny zkušenosti a svědectví během druhé světové války, jako je perzekuce Židů, život v ghettu a koncentračních táborech a následný návrat do běžného života.

BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.

EMMERT, František. *Holocaust*. Praha: Mladá fronta, 2018, 175 s. ISBN

978-80-204-4817-0. KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2011, 256 s. Studijní texty. ISBN 978-80-7414-389-2.

KRAUSOVÁ, Dita. *Odložený život*. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3.

WEISSOVÁ, Helga. *Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust*. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Oponent: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 21.11.2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci Ego dokumenty s tématem holocaustu vypracovala pod vedením vedoucí závěrečné práce doc. PaedDr. Aleny Zachové, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 5. 3. 2021

.....

Podpis autora

Poděkování

Touto cestou bych chtěla poděkovat vedoucí paní doc. PaedDr. Aleně Zachové, CSc. za odborné vedení, pomoc a cenné rady při zpracování této práce.

Anotace

MÍCHALOVÁ, Vendula. *Ego dokumenty s tématem holocaustu*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2021. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zaměřuje na ego dokumenty zabývající se holocaustem. Cílem práce je analýza a interpretace děl, ve kterých jsou zachyceny zkušenosti a svědectví během druhé světové války, jako je perzekuce Židů, život v ghettu a koncentračních táborech a následný návrat do běžného života.

Klíčová slova: holocaust, ego dokumenty, druhá světová válka, antisemitismus, zkušenost s holocaustem

Annotation

MÍCHALOVÁ, Vendula. *Ego documents with the theme of Holocaust*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2021. Bachelor Degree Thesis.

The bachelor thesis focuses on ego documents dealing with the Holocaust. The aim of this thesis is an analysis and interpretation of works which contain personal experiences and testimonies from the period of the Second World War such as the persecution of Jews, life in Jewish ghettos and concentration camps and return to normal life after the war.

Keywords: Holocaust, Ego documents, Second World War, Anti-Semitism, experience with the Holocaust

„Všichni Židé po celém světě chodí s otevřenou ránou. Nechtějí, aby se tato rána zahojila. A ta rána je vzpomínka na holocaust. Lidstvo by nemělo zapomenout na to, co to je holocaust.“

Jan Karski

Obsah

Úvod.....	9
1 Ego dokumenty	11
2 Holocaust.....	11
2.1 Historie vzniku holocaustu.....	12
2.2 Nástup Hitlera k moci, zpřísnující se opatření	13
3 Ego dokumenty s tématem holocaustu.....	14
3.1 Dětství pohledem autorů	15
3.2 Přicházející omezení pro Židy	16
3.3 Vznik ghatt a odchod do něj v pamětech autorů	19
3.4 Ghetto	21
3.4.1 Vzpomínky na ghetto ve Varšavě v biografii Haliny Birenbaumové	22
3.4.2 Terezínské zážitky přeživších.....	23
3.5 Osobní zkušenost s deportací do koncentračního tábora	26
3.6 Život v koncentračním a vyhlazovacím táboře	29
3.6.1 Osvětim ve vzpomínkových knihách	30
3.6.2 Mauthausen v paměti Littlocha a Weissové	36
3.6.3 Informace o Bergen-Belsenu v memoárech	38
3.6.4 Osobní vzpomínky na Buchenwald.....	39
3.7 Osobní zážitky z osvobození v memoárových knihách	40
3.8 Subjektivní vzpomínky na život po válce a začlenění do běžného života	42
3.9 Rodinná paměť Němců	45
4 Význam ego dokumentů k poznání války	46
Závěr	49
Seznam použité literatury	51

Úvod

V mé bakalářské práci se budu zabývat ego dokumenty s tématem holocaustu. Mým cílem je přiblížit osobní zkušenosti pamětníků ve vybraných textech, s důležitými milníky v jejich životě, jako je například deportace do ghetta nebo koncentračního tábora a následný život v něm, či život po válce.

V první části mé bakalářské práce vysvětluji základní pojmy, které jsou nezbytné k pochopení celého tématu. Vymezuji zde pojmy jako holocaust, ego dokument a také se ve stručnosti zabývám historií vzniku holocaustu. Abych tuto první nevelkou část mohla zpracovat, využívám k tomu odborné knihy především od Zygmunta Baumana *Modernita a holocaust*, Františka Emmerta *Holocaust*, Vlastimila Válka *K specifčnosti memoárové literatury* a také příručku od Ministerstva školství *Téma: holocaust s podtitulem informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*.

Vedle odborných publikací práce čerpá i z knih memoárových. Vždy se snažím dokreslit situaci a atmosféru úryvkem z pamětí. V mé práci cituji hned několik takových knih. Zvolila jsem například knihu od Violy Stern Fischerové *Mengeleho děvče*, kde autorka popisuje pokusy, které na ní lékaři v Osvětimi zkoušeli, dále knihu od Helgy Weissové *Deník 1938 – 1945*, tato publikace se naopak velkou částí odehrává v Terezíně, tudíž díky ní jsem pochopila chod ghetta. *V pekle jménem Bergen-Belsen* od Tomiho Reichental je dílo, kde autor podává svědectví o koncentračním táboře Bergen-Belsen. Jedna z knih, která ve mně zanechala hluboký dojem je od Evy Mozes Korové *Děti, které přežily Mengeleho*. Pamětnice v tomto díle popisuje lékařské pokusy na dětech, zejména dvojčatech a také samotného Mengeleho. Téměř většina autorů mnou vybraných pamětí, sepisuje svoje vzpomínky na holocaust až na sklonku svého života. „*Těž jsem se rozhodla promluvit až nyní, když už mám devadesátku za sebou.*“¹ (Fischerová, 2017, s. 373) Díky tomu mají autoři od těchto událostí odstup a dokáží jednotlivé příhody i reflektovat. Na druhou stranu mohou některé události zapomenout. Nejednou se sám autor přiznává, že například jméno dané osoby už dávno zapomněl. Důvodem, proč v mé práci cituji více pamětí je prostý, chci přiblížit atmosféru doby, pocity a osobní zážitky různých lidí, nejen věkově, ale i genderově. V závěru práce se zabývám i rodinnou pamětí dnešních Němců, tedy jak oni sami pohlíží na holocaust a jak je toto téma předáváno z generace na generaci.

¹ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Přeložil Václav KRÁLÍČEK. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 373)

Je zde také nutné zmínit, proč jsem si vlastně toto citlivé téma zvolila pro závěrečnou práci. Jednoznačně musím vyjádřit obdiv ke všem přeživším tohoto strašného období v naší novodobé historii. Přeživší museli přežívat v nuzných a nelidských podmínkách, byli jim odepřeny jakákoliv lidská práva a bylo s nimi zacházeno jako se zvířaty.

Ráda čtu paměti z období druhé světové války a holocaustu. Již dříve jsem navštívila Terezín a po této zkušenosti jsem se o holocaust začala více zajímat. Při psaní této závěrečné práce jsem navštívila tábor Osvětim, díky tomu jsem získala důležité informace, které můžu ve své práci zúročit.

Jeden z důvodů, proč se tato práce zabývá právě holocaustem je snaha o šíření povědomí o hrůzách, které se v minulém století děly. Mám ještě v živé paměti shlédnutou reportáž, kde se reportér ptal dětí a dospívajících, zda vědí, co je holocaust. Byla jsem v šoku, když jsem zjistila, že mnoho z nich to vůbec netuší. Mám za to, že by se o holocaustu mělo více veřejně mluvit. Nejen, že tím rozšíří právě ono povědomí o tomto tématu, zároveň máme určitou naději, že se již nikdy nic podobného nebude opakovat.

Téma holocaustu je velmi obsáhlé a zajímavé na další bádání. Já ve své bakalářské práci zkoumám jen zlomek těchto událostí.

1 Ego dokumenty

Ego dokumenty jsou takové dokumenty, kde autor popisuje svůj osobní život a zkušenosti, jsou to především autobiografie, deníky, dopisy, kroniky, memoáry, reportáže a jiné úřední dokumenty. Jacob Presser použil termín „ego dokument“ ve spojení se svědectvím přeživších holocaustu. Presser totiž tvrdil, že určité zkušenosti jsou jen těžko možné vyjádřit slovy. Ego dokumenty poskytují historikům, ale nejen jim, mnoho otázek a interpretačních problémů. Jsou zdrojem klíčových událostí, které bychom se bez nich nikdy nedozvěděli.² Vzpomínkové texty mohou vznikat ze dvou důvodů. První důvod je, že se autor snaží dosáhnout nějakého konkrétního cíle skrz dílo, například sdělit svou zkušenost potomkům (motivace intimní a cílová). Druhý důvod pro napsání vzpomínkového textu je vznik díla na objednávku (motivace stimulovaná).³

2 Holocaust

Holocaust či holokaust je název pro úplné zničení, naprostou zkázu.⁴ „Do obecného povědomí vstoupil v 70. letech, kdy je použili američtí televizní tvůrci pro název seriálu o vyvražďování evropských Židů v oblastech ovládaných nacistickým Německem za 2. světové války.“⁵ Právě název holocaust byl poměrně rychle přijat téměř do všech jazyků. Jen v hebrejštině se označení holocaust nepoužívá, nýbrž je užíván termín šoa. Sami Němci používali termín „konečné řešení židovské otázky“, kdy chtěli Německo a později i ostatní okupované státy zbavit všech Židů.

Holocaust je dnes symbol pro moderní genocidu, v publicistice je spjat s poslední fází, a to vyhlazováním. Podle autora pojmu genocida, jde o proces, který má zničit celý národ nebo etnikum.⁶ Zygmund Bauman tvrdí, že „holocaust byl gigantickým vyvrcholením staletí dlouhé historie náboženské, ekonomické, kulturní a národnostní zášti.“⁷

² CARRUTHERS, Amelia. What Can Ego Documents Tell Us About The Nature Of Early Modern English Madness? Tutor Hunt [online]. Londýn: Tutor Hunt (Irox Ltd), 2013 [cit. 2020-10-29]. Dostupné z: <https://www.tutorhunt.com/resource/10716/>

³ FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech: případ Hradec Králové*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. ISBN 978-80-87378-11-3. (s. 36)

⁴ *Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*. Praha: Pro Památník Tereziín vydal Ústav pro informace ve vzdělávání, nakl. Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7. (s. 4)

⁵ *Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*. Praha: Pro Památník Tereziín vydal Ústav pro informace ve vzdělávání, nakl. Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7. (s. 4)

⁶ *Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*. Praha: Pro Památník Tereziín vydal Ústav pro informace ve vzdělávání, nakl. Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7. (s. 4)

⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Přeložil Jana OGROCKÁ. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-028-5. (s. 67)

Pokud se bavíme o vyhlazování Židů, je lepší používat termín antisemitismus. „*Antisemitismus (protižidovství – název odvozen od semitského původu Židů). Nábožensky motivovaná nevráživost byla vystřídána rasovou nesnášenlivostí namířenou vůči všem Židům bez ohledu na to, zda byli členy židovské náboženské obce či nikoli.*“⁸

Vyhlazování Židů za 2. světové války bylo dlouhodobé, plánované a systematické, jednoduše řečeno, bylo promyšlené do detailů. Později byly zřízeny na okupovaných územích koncentrační a pracovní tábory. Proces vyhlazování lze podle Raula Hilberga rozdělit do tří fází (vyvlastnění, soustředění a vyhlazení). Nejdříve Židé čelili neustále se zpřísnujícím perzekučním opatřením, ty měly za úkol Židy oddělit od ostatního obyvatelstva a sebrat jim majetek. Židé poté byli „nahnáni“ do ghatt a odvázeni do jiných táborů, kde měli zemřít.⁹

2.1 Historie vzniku holocaustu

Vše se ale váže ke dvou zlomovým událostem. Ta první je osvobození Mnichova od komunistů v roce 1919 (chtěli zničit kapitalismus) a druhá je podepsání mírové smlouvy z Versailles.¹⁰ Právě za bolševiky bojovali ve značné míře i Židé.¹¹ „*Pro tyto Židy a jejich následovníky revoluční kvas komunismu představoval nabídku velkých příležitostí, dosažení rovných práv, která jim byla až dosud upírána.*“¹²

Také Rusku, kde se bojovalo v občanské válce, se nevyhnul antisemitismus, kdy se Židé stali terčem téměř všech spiknutí a mezi léty 1918 až 1921 byly na denním pořádku také protižidovské pogromy, které donutily Židy k emigraci do USA.¹³ „*Pogrom je slovo odvozené z ruštiny a vyjadřuje davové pronásledování Židů, jejich veřejné lynčování, zabíjení a vypalování jejich domů.*“¹⁴ V této době již sílí nacistická strana NSDAP, která měla jako hlavní bod programu odstranit Židy z veřejného života.¹⁵

⁸ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 15)

⁹ *Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách.* Praha: Pro Památník Terezín vydal Ústav pro informace ve vzdělávání, nakl. Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7. (s. 4)

¹⁰ REUTH, Ralf Georg. Hitlerova nenávisť k Židům: klišé a skutečnost. Praha: Ikar, 2011. ISBN 978-80-249-1519-7. (s. 87)

¹¹ GILBERT, Martin. Židé ve 20. století: (ze všech končin světa). Přeložil Ivan BROŽ. Praha: Baset, 2003. ISBN 80-86223-54-x. (s.100)

¹² GILBERT, Martin. Židé ve 20. století: (ze všech končin světa). Přeložil Ivan BROŽ. Praha: Baset, 2003. ISBN 80-86223-54-x. (s.100)

¹³ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 16)

¹⁴ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 16)

¹⁵ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 16)

2.2 Nástup Hitlera k moci, zpřísňující se opatření

Hitler využil situace, že se na počátku 30. let, většina německých obyvatel ocitla v existenční nouzi. Popularita nacistů rostla, v roce 1930 získali ve volbách do Říšského sněmu 107 mandátů. Přitom jich ve volbách předchozích získali pouze 12. Později byl Adolf Hitler jmenován kancléřem a 30. ledna 1933 byl již v čele německé vlády. Na březen byly vypsány nové volby, ale 27. února byla podpálena budova Říšského sněmu. Nacisté toho okamžitě využili a hlásali, že za požárem stojí Komunistická strana Německa. NSDAP poté volby vyhrála a získala 43,9 % hlasů. V roce 1934 zemřel tehdejší prezident a vládu převzal Adolf Hitler, který se nechal titulovat jako Vůdce a říšský kancléř.¹⁶

Již od března roku 1933 byly zřizovány koncentrační tábory. Jako první vznikl tábor v Dachau u Mnichova, a to 20. března, následně byl zřízen tábor Sachsenhausen (v roce 1936), Buchenwald (1937) a další.¹⁷

V září roku 1935 vzešel v platnost Říšský zákon o občanství a Zákon na ochranu německé krve a německé cti, známe je také pod názvem norimberské zákony.¹⁸ „*Říšský zákon o občanství stanovil, že říšským občanem může být pouze kmenový příslušník národa „německé nebo příbuzné (germánské) krve“*“¹⁹ „*Druhý ze zákonů – Zákon o ochraně německé krve a německé cti – zakazoval veškeré další uzavírání sňatků a rovněž i mimomanželské sexuální styky mezi Němci a Židy. Porušení tohoto zákazu se mělo přísně trestat jako Rassenschande („zneuctění rasy“)*“²⁰ Vedle kategorie Židů, byly ustanoveny další kategorie, a to míšenci prvního stupně a míšenci druhého stupně.²¹ Tyto kategorie později zachránily život několika tisícům lidem, jelikož byli posíláni do koncentračních táborů až později.

V roce 1934 byl zaveden numerus clausus pro studenty střední školy a po pogromech tzv. křišťálové noci, nesměli chodit děti už ani do školy obecné.²² Pro spoustu dětí byl právě zákaz chození do škol největší trest. Dita Krausová ve své knize píše: „*pro mě bylo nejtvrdší*

¹⁶ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 20–21)

¹⁷ *Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách.* Praha: Pro Památník Terezín vydal Ústav pro informace ve vzdělávání, nakl. Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7. (s. 8)

¹⁸ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 37)

¹⁹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 37)

²⁰ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 39)

²¹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 37)

²² *Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách.* Praha: Pro Památník Terezín vydal Ústav pro informace ve vzdělávání, nakl. Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7. (s. 9)

ranou, že židovské děti už měly zapovězeno chodit do školy.“²³ (Krausová, 2018, s. 81) Poté následovali další směrnice, které Židy prakticky zbavili všech práv.

Historikové, kteří se holocaustem zabývají, se dělí na dva tábory. První je „intencionalistický“, tito historikové tvrdí, že Hitler od počátku chtěl všechny Židy vyvraždit, jen čekal na vhodnou chvíli. Druhý pomyslný tábor je „funkcionalistický“, kdy tito historikové naopak tvrdí, že Hitler měl nějakou vizi čistého Německa, ale tato vize byla matná a velmi vágní, co se nějakých praktických kroků týče.²⁴

3 Ego dokumenty s tématem holocaustu

V této části práce se budu zabývat ego dokumenty, které napsali sami přeživší holocaustu. Již dříve vycházeli ego dokumenty, ne však v takové míře, jako tomu bylo po 2. světové válce a dnes. Vzpomínková literatura se v poslední době těší u čtenářů velké oblibě.

Druhá světová válka zasáhla většinu obyvatelstva, právě kvůli nacistům a následnému vyvražďování především Židů. Paměti, které jsou publikované obsahují zejména osobnostní identitu a identitu rodiny.²⁵

Vzpomínkové texty většinou vycházejí na sklonku života přeživšího, často si oni sami pokládají otázku „Proč zrovna já jsem přežil/a?“. Dotyční se museli smířit se smrtí svých nejbližších, své matky, otce, sourozenců. Autoři ve svých knihách popisují dětství, jako nejkrásnější období jejich života, to je v celku logické, když prožili takové hrůzy. Právě i v koncentračních táborech vzpomínají na dětství a na své příbuzné.

Charakter pamětí mimo jiné určuje i doba vzniku, ne ale doba vydání. Obsah dokumentu se pak může lišit, každá doba přináší i jiné vztahy, ve smyslu společnost – jedinec. Autorova paměť se vždy týká jeho vztahu k okolnímu světu, jinak autor napíše svoji výpověď o koncentračním táboře ve třiceti letech a jinak na samém sklonku života. Obsah paměti také může ovlivňovat poslání, které je jí v různých historických obdobích přikládáno.²⁶

Autoři vzpomínek na válku a holocaust, chtějí především předat dalším generacím svědectví o tom, co se dělo a co už by se nikdy opakovat nemělo. Ve své knize to uvádí i Karel Littloch,

²³ KRAUSOVÁ, Dita. *Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice*. Přeložil Dagmar LIEBLOVÁ. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 71)

²⁴ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-028-5. (s. 158)

²⁵ KRATOCHVIL, Alexander a Jiří SOUKUP, ed. *Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky Válka a konflikt v české literatuře*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2016. ISBN 978-80-7470-117-7. (s. 112–113)

²⁶ VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984. (s. 103)

jenž byl vězněn v Mauthausenu. „*Prožívající mauthausenské peklo, slíbili jsme si, že kdo přežije, vyličí, z jakých obětí rostla svoboda evropských národů a svoboda naší vlasti.*“²⁷. (Littloch, 2014, s. 7)

3.1 Dětství pohledem autorů

Většina autorů vzpomínkových knih na holocaust se narodila v letech 1920–1930. Právě tito lidé měli největší šanci na přežití. V době deportace jim bylo kolem dvaceti let a Němci je vybrali na práci v táborech smrti. Samozřejmě že mohli přežít i dříve či později narození lidé, ale moc často se to nestávalo. Pokud nějaké dítě „nešlo rovnou do plynu“, vybral si ho doktor Mengele na své pokusy, nebo byl přidělen do tzv. Familienlageru, který měl sloužit jako ukázka pro delegaci Červeného kříže, jak se v táborech mají Židé dobře.²⁸ I Felix Weinberg byl do tohoto lágru přidělen. „*Mám za to, že rodinný tábor představoval pouze záchytný prostor pro české Židy z Terezína určené k likvidaci v plynových komorách šest měsíců po jejich příjezdu. (...) Podle alternativní teorie, kterou jsem slyšel, se měla tímto krokem ošálit případná inspekce Červeného kříže, pokud by se rozhodli zjišťovat, co se stalo s Židy z Terezína.*“²⁹ (Weinberg, 2020, s. 91–92)

Dětství většiny autorů bylo krásné, byli příliš mladí na to, aby jim vše docházelo. Nikdo z nich netušil, že mohou kvůli Hitlerově ideje, vymýtit všechny příslušníky jiné než árijské rasy, přijít o celou rodinu. Autoři také často vzpomínají na dobu, kdy ještě neměli nacisté takovou moc. Viola Stern Fischerová na ni vzpomíná takto: „*Narodila jsem se 14. listopadu 1922. Byla to nádherná doba. Čtyři roky po konci první světové války. (...) Až do roku 1938 byl můj život šťastný. Bylo mi skoro šestnáct a měla jsem pocit, že mi patří svět.*“³⁰ (Fischerová, 2017, s. 21, 24) Svě dětství popisuje v knize *Byl jsem číslo 30529* i Felix Weinberg. „*Měl jsem velmi šťastné dětství. Skočilo však příliš brzy a příliš krutě vinou Adolfa Hitlera, já ovšem věřím, že právě na dětství záleží nejvíc. Vzpomínky na něj vytvářejí v mysli jakousi ulitu bezpečí a radosti, do níž se může člověk v dobách utrpení stáhnout. Proto podle mého soudu děti*

²⁷ LITTLCH, Karel. Mauthausen: koncentrační lágr smrti: vzpomínky na léta 1941-1942. Třebíč: Akcent, 2014. ISBN 978-80-7268-612-4. (s. 7)

²⁸ pozn. Toto se dělo jen v Osvětimi, kde působil dr. Mengele a zároveň zde byl zřízen Familienlager.

²⁹ WEINBERG, Felix Jiri. Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 91–92)

³⁰ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 21, 24)

z nefunkčních rodin nemají nikdy šanci obstát. Moje ulita byla plná krásných vzpomínek a jistoty, že mě mí blízcí zbožňovali a milovali.“³¹ (Weinberg, 2020, s. 21–22)

Čím více restrikcí přibývalo, tím to bylo složitější před dětmi utajit. „*V září 1939 jsem měla deset let a měla jsem začít chodit do třetí třídy obecné školy. V létě tohoto roku, když jsem poslouchala rozhovory starších, jsem pochopila, že nad zemí visí nebezpečí války, mnohem horší než té poslední, vedené velkým počtem letadel, ničivých bomb a plynu, a strašnější především a nejvíce pro nás, pro židovský národ. Nedokázala jsem si to představit, ale skličující pocit strachu mi nepřinášel klid. Nejasně jsem se něčeho bála a čekala jsem, že to matka popře. Její neklid a smutek mi však říkaly více než slova naděje... Dusná atmosféra ve městě, na ulicích skupinky ztrápených lidí, nervózně hovořících o politických událostech a rádiových zprávách... Nevěstilo to nic dobrého.*“³² (Birenbaum, 2010, s. 7) Tomi Reichental v knize píše: „*Dovedu si dobře představit, že se dospělí snažili utajit před námi silící obavy, ale byl to nemožný úkol. Já sice netušil, že síly zla se daly do pochodu a táhnou na nás, ale některých věcí jsem si zkrátka nemohl nevšimnout.*“³³ (Reichental, 2013, s. 28–29)

3.2 Přicházející omezení pro Židy

Pro většinu Židů začátek 30. let znamenal úlevu, útoky Arabů v Palestině ustaly, Židé v Evropě se podíleli na národním životě, byli úspěšnými lékaři, vědci, právníky.³⁴

„*Co byste se Židem udělali? (...) Zbavili bychom ho práv. (...) Smíšená manželství bychom poté zakázali. (...) Přejeme si očistit se od Židů ne proto, že jsou Židé, ale proto, že jsou rušivým vlivem. Přejeme si vyhradit občanství a hlas v radě našeho národa pouze pro ty, kdo jsou čistě německé krve. Náš slogan je „Německo Němcům“.* Cizinci, ať už Židé či nikoliv, budou smět žít v Německu pouze trpěni.“³⁵ Ačkoliv se historikové nedokážou dohodnout, kdy se Hitler rozhodl Židy vyhladit, předchozí citace dokládá, že už v roce 1923, kdy byl tento rozhovor pořizen, měl plán, jaká opatření by proti Židům vydával.

³¹ WEINBERG, Felix Jiri. Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 21–22)

³² BIRENBAUM, Halina. Naděje umírá poslední: očitě svědectví holocaustu. Brno: Jota, 2010. ISBN 978-80-7217-727-1. (s. 7)

³³ REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Líbeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 28–29)

³⁴ GILBERT, Martin. Židé ve 20. století: (ze všech končin světa). Praha: Baset, 2003. ISBN 80-862-2354-X. (s. 147)

³⁵ HORNÍK, Jan. Proč holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda. V Praze: Rybka, 2009. ISBN 978-80-87067-75-8. (s. 94–95)

Podle Eberharda Jäckela lze protižidovskou nacistickou ideologii rozdělit do tří etap. První z nich trvala od roku 1933 do roku 1939, v této etapě byli Židé zbavováni základních lidských a občanských práv (týkalo se to Německa, Rakouska a Sudet v Československu). Židům byl zabavován majetek a byli vyhnáni z hospodářského i veřejného života. Druhá fáze trvala od září do přepadení Sovětského svazu. V této době již docházelo k vraždám Židů a poprvé se objevil termín „konečné řešení židovské otázky“ a začaly deportace. Třetí fáze trvala od roku 1941 do roku 1945, kdy vyvrcholila protižidovská genocida. Historikové se mimo jiné dodnes prou o plán na vystěhování Židů na Madagaskar z roku 1940. Většina se ale shoduje na tom, že šlo o klamnou propagandu, která měla odvést pozornost od příprav deportací do koncentračních táborů.³⁶

V Československu začala Židům krutá léta především po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava 16. března 1939. Čechám sice byla ponechána částečná autonomie, ale fakticky o všem rozhodoval Adolf Hitler a říšský protektor, kterým se stal Konstantin von Neurath (v Čechách úřadoval od roku 1939 do roku 1941).³⁷ Takhle na onen den vzpomíná tehdy sedmiletá Helga Weissová: *„Ráno, když jsem se probudila, seděli tatínek s maminkou se svěšenými hlavami u rádia. Nevěděla jsem zprvu, co se stalo, ale brzy jsem pochopila. Z rádia se ozval rozechvělý hlas: „Dnes ráno v 6.30 překročilo německé vojsko hranice Československa.“ (...) Ve všech očích se dalo číst jedině: strach, smutek a otázka, co bude dál? (...) Tak jsme se dostali, aniž bychom věděli jak a před čím, pod „ochranu“ německé říše. Dostali jsme též nové jméno. Místo Československo jmenujeme se nyní Protektorát Čechy a Morava. Od 15. března není už jediného klidného dne. Stále přicházejí nová a nová nařízení, která čím dál tím více utiskují, více zraňují. Není dne, který by nepřinesl něco vzrušujícího. Nejhůře jsme na tom my, židé.“*³⁸ (Weissová, 2012, s. 16–18)

Nedlouho po okupaci se začala vydávat nařízení, která byla zejména proti Židům. Zde vypíší jen část z nich.

Jedná se například o „omezení vstupu Židů na veřejná místa“. Židům byl zakázán vstup do místností a na místa přístupná veřejnosti, jednalo se např. o restaurace, kavárny, kina, divadla,

³⁶ KRYL, Miroslav. Rasismus, antisemitismus, holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7239-262-9. (s. 142–145)

³⁷ PROTIŽIDOVSKÁ POLITIKA PO ZŘÍZENÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA. Holocaust [online]. [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/protizidovska-politika-po-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava/>

³⁸ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 16–18)

koupaliště, parky či knihovny.³⁹ „V každé restauraci přibyl k jídelnímu lístku nápis, vytištěný tučnými písmeny, aby jej nikdo nepřehlédl: „Židům nepřístupno – Juden nicht zugänglich“. Tato tabule se objevila u vchodu všech zábavních podniků, cukráren a holičů.“⁴⁰ (Weissová, 2012, s. 23)

Dále „omezování cestování Židů“, tato vyhláška se týkala cestování a používání veřejných a soukromých dopravních prostředků. Židé také nesměli vycházet ven po 20. hodině. V roce 1940 vydalo policejní ředitelství v Praze vyhlášku, podle které směli Židé měnit jen přechodně místo trvalého pobytu a jen s povolením pověřeného úřadu. Židé také nesměli jezdit tramvajemi, autobusy a trolejbusy, dále nesměli jezdit nájemními auty a taxíky, v roce 1941 museli odevzdat řidičský průkaz. Židé též nesměli využívat spací a lůžkové vagony a rychlíky a zrychlené vlaky.⁴¹ „Když ale na Slovensku vyšel v září 1941 Židovský kodex, věci se začínaly měnit. Židé už nesměli chodit na veřejná místa, jako do parku, do kina, divadla, plaveckého bazénu a podobně. (...) Tento dokument nepochybně patří k nejstrašnějším ve slovenské historii. Inspiroval se nacistickou nenávistí k Židům. (...) Pořád jsme s ostatními dětmi hráli fotbal, ale už nám říkaly jinak. Góly už nedával Miki. Od té chvíle to bylo: „Hele, ten Židák dal gól!““⁴² (Reichental, 2013, s. 29)

Další omezení přišlo s vyhláškou o „vylučování Židů z veřejného života a zaměstnání“. Nejdříve byli Židé vyloučeni z pozic, které Němci shledávali jako významná. Nejprve byli vyloučeni z činné služby, poté bylo židovským advokátům zapovězeno obhajovat klienty před soudy, podobně na tom byli i lékaři či inženýři z báňské komory. V červnu roku 1940 byli ze svých míst vyhozeni advokáti, notáři, soudci, lékaři, veterináři.⁴³ „Bylo mi deset let, když vypukla válka. Onoho léta roku 1939 rodiče neodjeli na dovolenou jako každý jiný rok. Doba

³⁹ OMEZOVÁNÍ VSTUPU ŽIDŮ NA VEŘEJNÁ MÍSTA. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-omezujici-vstup-a-pobyt-na-verejnych-mistech/>

⁴⁰ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 23)

⁴¹ OMEZOVÁNÍ CESTOVÁNÍ ŽIDŮ. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-tykajici-se-cestovani/>

⁴² REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Líbeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 29)

⁴³ VYLUČOVÁNÍ ŽIDŮ Z VEŘEJNÉHO ŽIVOTA A ZAMĚSTNÁNÍ. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-tykajici-se-postaveni-zidu-ve-verejnem-zivote-a-zamestnani/>

už byla zlá, Němci obsadili Československo, tatínek dostal výpověď z úřadu, protože byl Žid.“⁴⁴ (Krausová, 2018, s. 56)

Další vyhláška se týkala „označování Židů“, nejen, že se museli označovat židovské podniky výrazným nápisem „Židovský podnik“, od roku 1940 musel mít každý Žid označenou svou legitimaci velkým červeným písmenem „J“, to stejné platilo i pro vkladní knížky. V roce 1941 poté vychází v platnost to, že Židé starší 6 let musí nosit na levé straně svrchního oděvu žlutou Davidovu hvězdu velikosti dlaně s nápisem „Jude“.⁴⁵ *„Židé v zemích ovládnutých nacisty museli na oblečení nosit žlutou Davidovu hvězdu, aby každý okamžitě poznal, že jsou Židé. My jsme žlutou hvězdu nosit nemuseli, ale i tak o nás každý věděl, že jsme Židé. Postupně jsme byli ve vsi úplně izolováni.*“⁴⁶ (Mozes Kor, 2015, s. 33)

Uvedla jsem jen několik málo vyhlášek, vydaných jich bylo mnohem více, Hitler chtěl, aby Židé byli úplně odděleni od ostatního obyvatelstva.

3.3 Vznik ghatt a odchod do něj v pamětech autorů

Jak jsem již výše zmínila, po vypuknutí války na tom byli nejhůře Židé. Úplně nejhůře na tom byli polští Židé, protože je nacisté považovali za viníky války a zločince, a navíc obývali území, které se mělo poněmčít. V některých polských městech tvořili Židé i poloviční část obyvatel. Proto tedy nacistům přišlo logické, aby tzv. konečné řešení proběhlo právě v Polsku. Na tomto území měli vzniknout jak ghetta, tak i vyhlazovací tábory. Právě sem měli být poté sváženi Židé z ostatních částí Evropy. Ghetta byla předchůdkyní vyhlazovacích táborů, Židy bylo potřeba před likvidací uvěznit. Pokud by Židé nebyli shromážděni na jednom místě, hrozilo by jejich uniknutí, ba dokonce ozbrojený útok. Ghetta byla ale izolována od vnějšího světa a střežena příslušníky SS. Nacisté také Židy v ghettech využívali jako „levnou pracovní sílu“. Ghetta vznikala postupně, především během let 1940–1941. Mezi největší ghetta patří Varšava, Lodž, Lvov, ale i Terezín.⁴⁷ Halina Birenbaumová v knize *Naděje umírá poslední* vznik ghetta ve Varšavě popisuje následovně. *„Na podzim 1940 nacisté vytvořili ghetto. Do prostoty několika málo ulic soustředili židovské utečence z jiných menších měst a všechny*

⁴⁴ KRAUSOVÁ, Dita. *Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice*. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 56)

⁴⁵ OZNAČOVÁNÍ ŽIDŮ. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-tykajici-se-oznacovani/>

⁴⁶ KOR, Eva Mozes a Lisa ROJANY-BUCCIERI. *Děti, které přežily Mengeleho: zpověď dvojčat Evy a Miriam*. V Praze: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-5443-7. (s. 33)

⁴⁷ EMMERT, František. *Holocaust*. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 85–89)

varšavské Židy. Ghetto izolovali od tzv. árijské čtvrtě vysokou zdí, u bran zdi postavili hlídky, německé četníky a také polskou a židovskou policii. (...) Veškeré kontribuce, přiděly zboží a lidi k nevolnické práci, později také na vyhlazování, do plynu, dostávali nacisté od Judenratu, přičemž bohatí se nejčastěji vykupovali a místo nich se brali chudí, kteří neměli možnost se vyplatit z rukou soukmenovců a nájezdníků.⁴⁸ (Birenbaum, 2010, s.10)

Shlomo Venezia popisuje ghetto v Řecku takto: „Pak do Soluně přijel nějaký vysoce postavený esesman a po jeho návštěvě byl vydán příkaz, aby se čtvrť Barona Hirsche uzavřela a kolem dokola natáhly ostnaté dráty. K definitivnímu uzavření čtvrti došlo ke konci roku 1942 nebo začátkem roku 1943. (...) Nepoužívali jsme slovo ghetto, říkali jsme prostě „Baron Hirsch“. Ale ghettu se to podobalo – východ vedl na nádraží a vchod byl na druhé straně a pod dozorem. Ze čtvrti se brzy stalo přestupní místo pro lidi určené k deportacím. Němci nahnali dohromady staré lidi a uvěznil je. Jak už jsem říkal, já bydlel hned za hranicemi Barona Hirsche a ještě pořád mě chránilo italské občanství. (...) Takže jsem mohl zůstat na řecké straně a pomáhat kamarádům, kteří se ocitli v obklíčení. Neměli co jíst, a tak jsme si dávali schůzky v jednom odlehlém koutu, kde mi přes ohradu házeli peníze, abych za ně šel nakoupit jídlo, které potřebovali.“⁴⁹ (Venezia, 2010, s. 28)

Každý odchod do ghetta vypadal jinak, záleželo na zemi, kde Židé žili. Někde dostali předvolání, jinde jim četníci zabušili na dveře a měli jen pár málo chvil se sbalit. „,,Sbalte si věci! Budete přemístěni do transportačního střediska!“ To nebyla žádost. Byl to rozkaz. „Máte na sbalení dvě hodiny.“ (...) Táta a naše starší sestry svázali do ranců jídlo, povlečení a šaty – všechno, co považovali za důležité. (...) Když nás policisté vyváděli z domu a vedli nás skrz vesnici, všichni v Porcu nás sledovali. Sousedé nechali práce a postávali u cesty. Naši spolužáci ze školy scénu sledovali taky. Nikdo se nepokusil četníky zastavit. Nikdo nic neřekl. Nikdo nebyl překvapený. Od té doby, co se rozšířilo, že jsme se pokusili uprostřed noci zmizet, chovali se všichni ještě mnohem hůř. (...) Četníci nás posadili na krytý vůz tažený koněm a odvezli nás do městečka Șimleu Silvaniei, vzdáleného od našeho domova asi pět hodin jízdy. Tam jsme byli uzavřeni do ghetta s dalšími sedmi tisíci Židy z celé Transylvánie. (...) Naše ghetto stálo na louce a bylo ohraničeno plotem z ostnatého drátu, který na první pohled vypadal, že byl vybudován ve spěchu. Loukou protékala řeka. Opuštěná cihlová továrna byla jedinou stavbou stojící na louce. Tu si však pro sebe zabralo velitelství. Žádné stany, chatky nebo cokoli

⁴⁸ BIRENBAUM, Halina. Naděje umírá poslední: očitě svědectví holocaustu. Brno: Jota, 2010. ISBN 978-80-7217-727-1. (s. 10)

⁴⁹ VENEZIA, Shlomo. V pekle plynových komor. V Praze: Rybka, 2010. ISBN 978-80-87067-68-0. (s. 28)

*podobného, kam bychom se mohli schovat před deštěm či zimou nebo kde by se dalo přespat.*⁵⁰
(Mozes Kor, 2015, s. 40–42)

Většina českých obyvatel dostávala výzvu k deportaci do Terezína. Stejně na tom byla i Helga Weisssová, která spolu se svými rodiči výzvu obdržela 4. prosince 1941 a o tři dny později měli nastoupit. *„Zasedáme k snídani – poslední. Všechno, ať dělám cokoliv, je dnes naposledy. Stále ta myšlenka – už nikdy! Přichází strýc a tety. Můžeme jít. Oblékám si kabát, na něm transportní číslo 520. A teď již neodvratně – musíme jít. (...) V elektrice se setkáváme s několika známými, kteří směřují na totéž místo jako my, k Veletržnímu paláci. Po půl hodině vystupujeme. Nedaleko stojí opět ta nepřehledná fronta, stavíme se do ní, dnes však s tím rozdíl, že se z ní nevrátíme, ale vejdemo do rozevřených vrat Veletrhu, která se za námi zavřou a my již nikdy nespátíme domov. (...) Opět jsou tu ordněři se žlutými páskami na rukávech, aby nás odtrhli od příbuzných. Musí to být rychle, za námi stojí ještě dlouhá fronta. „Tak honem, teto, ještě pusu, no neplač, vždyť přijedete brzy za námi...“, ale ordner už je netrpělivý, loučení se mu zdá být příliš dlouhé. (...) Již stojíme u velikého stolu před zapisujícím mužem. „518, 519, 520,“ hlásí tatínek náš příchod. Jsme poslání vyhledat si přidělená místa.*⁵¹
(Weisssová, 2012, s. 44–45)

Pokud bych to měla shrnout, tak odchod do ghetta byla pro Židy jedna z nejhorších věcí. Proces balení jim také jistě nepřidal, byli omezeni kilogramy, které mohli mít a těž většinou nevěděli, co si zabalit. Nevěděli, kam jsou, kam budou poslání a především, zda se vůbec vrátí domů.

3.4 Ghetto

Ghetta vznikala především v chudých částech města. Zabírala malou plochu se zastaralým sanitárním systémem. V ghettech bylo soustředěno několik desetitisíců, někdy i statisíců lidí. Ghetto bylo obeháno vysokou zdí a ostnatými dráty. Nikdo nesměl ghetto opustit. Uvěznění lidé se potýkali s nedostatkem jídla, pití i léků. V rámci každého ghetta existovala samospráva, které ale podléhala komandatuře SS. Židovské rady se staraly o ubytování, rozdělování jídla a snažily se zajistit sociální služby pro děti a nemocné. Později také musely sestavovat

⁵⁰ KOR, Eva Mozes a Lisa ROJANY-BUCCIARI. Děti, které přežily Mengeleho: zpověď dvojčat Evy a Miriam. V Praze: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-5443-7. (s. 40–42)

⁵¹ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 44–45)

transportní seznamy vězňů, kteří měli být posláni dále do vyhlazovacího tábora. Téměř pětina vězňů v ghettech zemřela na následky hladu a špatných hygienických podmínek.⁵²

3.4.1 Vzpomínky na ghetto ve Varšavě v biografii Haliny Birenbaumové

Ve Varšavě před válkou sídlila nejpočetnější komunita Židů. Varšava, Lodž a Vilnius patřili mezi hlavní židovská centra, a proto po porážce v roce 1939 byla Varšava začleněna do tzv. Generálního gouvernementu pro obsazená území Polska. 12. října 1940 bylo založeno ghetto a všichni Židé se do něj museli přestěhovat. Už v listopadu byla kolem ghetta vybudována vysoká zeď. Židé v té době obývali jen asi 3 % z celého města. Hned první zimu se ghetto potýkalo s nedostatkem jídla, léků a otopu.⁵³ „*Na ulicích varšavského ghetta se množili žebráci v zavšivených a otrhaných hadrech, ve špinavých cárech. Na chodbách, u bran domů a na chodnicích kočovaly celé rodiny, oteklé z hladu, ležely tam mrtvoly přikryté novinami a v zimě sněhem... Rozpoutala se epidemie tyfu, kterou doprovázel nepopsatelný hlad. Úmrtnost byla tak vysoká, že nestačili odklízet mrtvoly a odvážet je do společných jam na hřbitově.*“⁵⁴ (Birenbaum, 2010, s. 12)

V létě v roce 1942 začaly deportace do Osvětimi a Treblinky. Varšavští Židé již tušili, co je čeká, tedy smrt. Do transportů se nepřihlásilo dostatek lidí, proto je museli příslušníci SS nahánět za použití násilí. Po půl roce v ghettu zůstávalo už jen asi 60 000 vězňů.⁵⁵ „*Ke konci roku 1942 byly ve varšavském ghettu na zdech vylepeny plakáty informující v polském a německém jazyce, že všichni Židé budou převezeni na východ a tam budou pracovat. Kdo se dobrovolně přihlásí k odjezdu, dostane chléb a kilogram marmelády. Těm, kteří budou klást odpor, hrozí trest smrti zastřelením. V ghettu zavládla panika. Zpráva o sebevraždě představeného obce Czerniakowa, který tímto způsobem protestoval proti vysídlování, zesílila strašlivé obavy, že nacistická moc takto „jemně a opatrně“ označuje masové vyhlazování.*“⁵⁶ (Birenbaum, 2010, s. 17–18)

V lednu 1943 chtěli nacisté úplně vysídlit varšavské ghetto. Došlo ale na ozbrojené povstání Židů, dokonce si dokázali obstarat i několik zbraní. Proti ozbrojeným Němcům neměli vězni

⁵² EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 88–90)

⁵³ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 93)

⁵⁴ BIRENBAUM, Halina. Naděje umírá poslední: očitě svědectví holocaustu. Brno: Jota, 2010. ISBN 978-80-7217-727-1. (s. 12)

⁵⁵ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 94)

⁵⁶ BIRENBAUM, Halina. Naděje umírá poslední: očitě svědectví holocaustu. Brno: Jota, 2010. ISBN 978-80-7217-727-1. (s. 17–18)

šanci, ale i tak nechtěli své životy dát Němcům zadarmo. 16. května byl oznámen konec „velké akce“ v ghettu. Zbytek obyvatel ghetta byl poté poslán do Osvětimi a Majdanku.⁵⁷

„Mezitím se změnila atmosféra v ghettu. Spolu s vyhlazením většiny varšavských Židů zeslábla moc a vliv Judenratu, v němž jsme my všichni viděli jen nepřítele a zrádce. Zmizel slepý strach, pasivní ochota a připravenost plnit nacistické rozkazy. Nahradila je chuť vzpoury a pomsty. Stísněný prostor ghetta nyní obývali lidé, kteří již neměli co ztratit, každý z nich choval ve svém srdci smutek za nejdražší a nejbližší a obrovskou zátěž vlastního prožitého utrpení. (...) Byli naši chloubou, vzbuzovali obdiv. Vybavovali se zbraněmi, železnými páčidly, dokonce i jedem – všechno, jen se nenechat zavléci do vagónů. (...) Hluboko pod zemí byly stavěny dokonale vybavené bunkry, připravovaly se různé výborně zamaskované kryty, které měly usnadnit odvetu a odpor. Začaly se vyhlášovat rozsudky smrti nad krutými gestapáky, nad Židy, nad kolaboranty a nad policisty. Členové odbojového hnutí zabili esesmana Hantkeho a mnoho dalších, řádících po ulicích a rozsévajících všude smrt. Zákeřně zabili mnoho zrádců mezi Židy spolupracujícími s Němci při záhubě národa, včetně velitele židovské policie, krvavého psa, jehož smrt celé ghetto přijalo s hlubokým zadostiučiněním. (...) Akce v ghettu již nepřicházely neočekávaně. Odbojové hnutí se o nich tajně dozvíдалo a zavčas upozorňovalo lidi, aby se stihli schovat do bunkrů.“⁵⁸ (Birenbaum, 2010, s. 63–64)

3.4.2 Terezínské zážitky přeživších

Terezín bylo město v Protektorátu Čechy a Morava, leželo asi 60 kilometrů od Prahy. Ghetto bylo vybudováno v listopadu 1941, měli sem být umístěni především Židé z Protektorátu, ale později sem byli dováženi i lidé z jiných evropských zemí. Nacisté si vybrali Terezín především kvůli dobré dostupnosti po železnici, také kvůli kasárnám, které tu již stály a kvůli valům. Během první poloviny roku 1942 se museli obyvatelé města odstěhovat, aby uvolnili místo pro deportované Židy. SS neztrácela čas a už v lednu 1942 byli vypraveny první vlaky do dalších vyhlazovacích táborů, především do Osvětimi.⁵⁹ Helga Weissová byla se svými rodiči deportovaná do Terezína na konci roku 1941, tedy jako jedna z prvních. Takto v knize popisuje příchod do ghetta. „Před námi stojí velká budova, patrně kasárna, vedou nás do ní. „Muži nalevo, ženy dál.“ No co je, přece se mohu držet tatínka za ruku. „Honem, honem, neslyšeli jste?“ “Sbohem tati!“ a už mě proud lidí odnáší dál na dvůr. Samá oblouková okna jako

⁵⁷ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 94–95)

⁵⁸ BIRENBAUM, Halina. Naděje umírá poslední: očitě svědectví holocaustu. Brno: Jota, 2010. ISBN 978-80-7217-727-1. (s. 63–64)

⁵⁹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 97)

podloubí. Jsou tu nějakí lidé, tedy nejsme první. Samé ženy, asi ženská kasárna. To tu teď budeme stát? Už to nevydržím. Od pěti hodin vzhůru, teď ta cesta, pravdu nemohu, jsem strašně ospalá a unavená. Kdyby mě aspoň nebolely nohy. (...) Úplná tma, šest hodin. Je možné, že už skutečně jdeme? Napravo, po schodech, dál, ještě jedno poschodí. Po chodbě nalevo, zahrnout za roh, tamhle do toho pokoje. Číslo 215. Díkybohu, že jsme alespoň v místnosti. Ale kam si máme sednout? Krom čtyř holých stěn zde není vůbec nic. Už opravdu nemohu stát. Usedám na bettrolli, vedle mě Anita a nějaké cizí děvče. (...) Kdybych už mohla spát, lehnout si někam a spát, nic jiného si teď nepřeji. Jen spát, spát a zapomenout na všechno.“⁶⁰ (Weissová, 2012, s. 54–55)

Odhaduje se, že ghettem během války prošlo asi 140 000 Židů, z nichž asi 35 000 zemřelo přímo tam. Vězni se v Terezíně potýkali s nedostatkem místa a potravy, takže museli přespávat i ve sklepích či púdách. Přeplněné místnosti a nedostatek jídla a hygieny měl za následek vznik epidemií a následnou úmrtnost.⁶¹ O jedné z epidemií se zmiňuje i Felix Weinberg, který, i přes svůj věk, pracoval jako asistent na zdravotní klinice. „Naučil jsem se převazovat a obvazovat rány a propichovat hnis, samé nezbytné dovednosti při častém propuknutí nákaz provázených vředy. Dodávky léků byly velmi omezené, na rány postižené infekcí jsem tak nanášel spoustu genciánové violeti a zinkové masti. (...) Má práce nabrala obrat k horšímu, když vypukla epidemie dětské obrny a byl jsem přeřazen mezi nosítkaře. Nejenom že šlo o náročnou venkovní práci, člověku navíc hrozilo reálné riziko nákazy. Já sám ovšem obrnu nechytil: místo ní jsem si pořídil žloutenku (patrně typu A). K epidemiím nejrůznějšího typu docházelo kvůli stísněným podmínkám každou chvíli, ačkoli následky nemoci nebývaly tak vážné. Já si z oné žloutenky odnesl celoživotní nesnášenlivost alkoholu a žaludeční nevolnosti, jakmile ucítím shnilé brambory. Nejspíše jsem nějaké nahnílé brambory při nástupu nemoci jedl; pochybuji, že existuje příčinná souvislost.“⁶² (Weinberg, 2020, s. 82–83)

Terezínské ghetto bylo také využito k nacistické propagandě, kdy v červnu 1944 Terezín navštívila delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže. Také byl v srpnu a září vytvořen film o tom, jak se mají Židé v Terezíně dobře. Záhy poté, byla většina vězňů odvezena do vyhlazovacího tábora.⁶³ Takto akci zkrášlení popisuje ve svém deníku Weisssová. „Komise,

⁶⁰ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 54–55)

⁶¹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 98)

⁶² WEINBERG, Felix Jiri. Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 82–83)

⁶³ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 99)

kvůli které odjel transport a byly zbourány třípatrové kavalce, odjela a dokonce spokojena. Mnoho si neprohlédla, zdržela se sotva půl dne. Ale to byla asi jen generální zkouška. Z komandatury poslali nové rozkazy o *verschönerung*, které musí být provedeny do dvou měsíců. Směšné, ale vypadá to, jako by se měl Terezín změnit v lázeňské město. (...) Němci si najednou vzpomněli, a přes noc musely být na každý rohový dům připevněny tabulky se jménem ulice, na křižovatkách šipky *Zum Park*, *Zum Bad* atd. Magdeburk se již neříká, ale *B V*, už nebydlím na *L 410*, ale na *Hauptstrasse 10*. Ze školy u *bauhofu*, do dneška sloužící za nemocnici, byli přes noc vystěhováni všichni nemocní, celá budova vymalována, vydrhnutá, navezeny školní lavice a ráno již svítil do dálky veliký nápis *Knaben und Mädchenschule*. Vypadá to opravdu krásně, jako opravdová škola, jen chybí žáci a učitelé. Tento nedostatek se však dal nahradit docela prostě – malým lístkem s nápisem *Ferien*. Na náměstí už vyráží čerstvě zasetá tráva, střed zdobí veliký záhon růží, pěšinky jsou posypané čistým žlutým pískem a ve dvou řadách stojí nově nalakované lavičky. (...) Máme zde dokonce i kavárnu s krásným nápisem *Kaffeehaus*. (...) Z baráku za Magdeburkem, kde byla dříve produkce a *glimr*, je nyní *speisehalle*. Několik děvčat je tam zaměstnáno na ohřívání jídla. Musí nosit bílé čepečky a zástěrky. (...) Maminka už nepracuje v produkci, dostala místo v jednom *kinderheimu* jako švadlena. Já chodím opět do zahrady, ale přihlásila jsem se pozdě, takže mě přidělili do jiné skupiny, než jsou naše děvčata.⁶⁴ (Weissová, 2012, s. 96–98)

Jak jsem již zmínila výše, po natočení propagandistického filmu, byli vězni odesláni na východ do vyhlazovacího tábora. Komandatura SS však informovala, že je nutno vypravit větší počet vězňů, proto nakonec byli obětováni i členové rady starších a představitelé židovské samosprávy.⁶⁵ V knize toto popisuje i Weinberg. „Mnohokrát jsem přemýšlel, proč se lidem v povoláních jako ošetřovatelky psychiatrických pacientů zpočátku dostávalo ochrany, aby jí však nakonec pozbyli. Mělo se za dané, že členové *Judenrat*, táborové policie a nositelé dalších úřadů jsou alespoň po dobu svého angažmá automaticky chráněni. Protože však každá podobná organizace postupem času bují, dříve nebo později vyvstane nutnost obětovat lidi z okraje vrstvy chráněných povolání. Pro potvrzení této hypotézy nemám jiný důkaz než vlastní zkušenost s tím, jak bobtná úřednická hierarchie.“⁶⁶ (Weinberg, 2020, s. 87)

⁶⁴ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 96–98)

⁶⁵ POSLEDNÍ TRANSPORTY A KONEC VÁLKY V TEREZÍNĚ. Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-11-29]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/posledni-transporty-a-konec-valky-v-terezine/>

⁶⁶ WEINBERG, Felix Jiri. Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 87)

3.5 Osobní zkušenost s deportací do koncentračního tábora

Už v říjnu roku 1939 chtěl Adolf Eichmann deportovat Židy z německé Říše na východ. Na začátku roku 1940 bylo dokonce několik tisíc Židů vyvlečeno ze svých domů v pohraničí a posláno do vesnic okolo Lublinu. Už ale na podzim roku 1941 začala systematická deportace Židů z Říše a dalších okupovaných zemí. Židé nejdříve dostali výzvu, aby se dostavili v určitý den a hodinu na shromaždiště a odtud byli dále odvázeni dobytčáky do vyhlazovacího tábora. Nebylo vzácností, že museli čekat několik hodin, ale i dní, než vůbec odjeli. Během toho jim byl zabaven všechn majetek, pokud se tak nestalo před deportací do ghetta. Transporty organizovalo oddělení IV B 4, které bylo pod vedením právě Adolfa Eichmanna. A od něj pocházely rozkazy, kolik obětí a kam bude deportováno. Od listopadu 1941 do ledna 1942 bylo deportováno na 50 tisíc osob, v další fázi od března 1942 na 55 tisíc osob. Mezi lety 1942 až 1945 bylo vypraveno nejvíce transportů z Evropy, a to především do vyhlazovacího tábora Osvětim.⁶⁷

Přípravu a cestu do Osvětimi popisuje i Dita Krausová. *„Čas od času se začala mezi vězni šířit zpráva, že brzy pojedou transport „na Východ“. Transportů se každý v Terezíně obával nejvíc. Obyčejně den nebo dva před transportem roznášel poslíček z židovské samosprávy vybraným osobám předvolání a lísteček s číslem. (...) Naše rodina přišla na řadu 18. prosince 1943. (...) Před transportem jsme byli shromážděni v jedné z terezínských kasáren, kde jsme pak čekali na vlak. (...) Maminka, tatínek a já jsme byli namačkáni do nákladního vagonu s desítkami dalších lidí. Zasunuli dveře zvenčí. Nebylo tam žádné okno, jen úzká štěrbina pod střechem. Nemohli jsme se skoro pohnout. Nešlo se nikde posadit, stáli jsme namačkáni jeden vedle druhého. Během cesty jsme narovnali zavazadla vedle sebe, aby mohlo několik lidí sedět na zemi. Pro naši potřebu tam byl jediný kbelík, který jsme používali před všemi ostatními. Brzy byl plný a nešlo ho nijak vyprázdnit. Je nemožné popsat ten zápach a nedostatek vzduchu. Bylo tam ticho, ohromeni děsivou skutečností všichni mlčeli. Nepamatuji si, jak dlouho jsme byli na cestě. Možná dva dny a noc, nebo dvě noci a den. Vlak často zastavoval a stál celé hodiny na místě. Strídali jsme se v sezení na podlaze. Jedna dívka si sedla nahoru na zavazadla, odkud*

⁶⁷ HROMADNÉ DEPORTACE DO KONCENTRAČNÍCH A VYHLAZOVACÍCH TÁBORŮ. Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-02]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/hromadne-deportace-do-koncentracnich-a-vyhlazovacich-taboru/>

mohla vyhlížet ven a číst názvy stanic, kterými jsme projížděli. Uvědomili jsme si, že jsme na cestě do Polska.“⁶⁸ (Krausová, 2018, s. 99–100)

Terezín sloužil jako shromažďovací a průchozí tábor, první transport z něj odjel v lednu 1942 a až do konce roku 1944 bylo posláno přes 87 tisíc vězňů dále do táborů smrti, zejména pak do Osvětimi. Jak Němci ve válce vyhrávali, posílali na smrt čím dál tím více lidí. V létě v roce 1942 začaly deportace Židů z Francie, Belgie a Holandska. Poté bylo deportováno přes 5 tisíc Židů chorvatských a 500 Židů z Norska.⁶⁹

V říjnu roku 1944 byla deportovaná z Terezína do Osvětimi i Helga Weisssová společně se svou matkou (otec Helgy odjel o několik dní dříve). „*Snad bychom se z toho dostaly, ale nechtěly jsme. Když už jsme jednou v tom, tak jedeme. (...) Směly jsme si vzít všechna zavazadla – dobré znamení. Snad měli pravdu a jedeme za muži. Už se těším, snad ještě dnes uvidím tatínka. Je 12 hodin, vlak vyjel ze stanice. (...) Dnešní transport je jiný než ostatní. Jedeme přece za našimi muži. Jedu za tatínkem a za Otou. (...) Proboha, to ještě nejsme na místě? Jedeme celou noc. To není možné, Königstein přece není tak daleko. Co je, vlak na chvíli zastavil. Ale ne, už zase letí dál, to byla siréna, někde je asi nálet. (...) Právě jsme projeli nějakou stanicí. Katovice. Bože, to jsou přece polské hranice. Kam nás to vezou? V Polsku je přece už fronta. Že by do Birkenau? Ale vždyť se říkalo, že už je zlikvidováno, že tam už žádný transport nepojede. (...) Bližíme se k cíli, určitě, tamhle jsou už vidět baráky. A co jich je, to je nějaký veliký lágr. Jsou vidět lidé, ale jak to jsou oblečeni? Vypadá to jako pyžama a všichni mají stejná. Bože můj, to jsou přece trestanecké šaty! Kam nás to odvezli?! Vždyť to je nějaký koncentrák! Tamhle pracují nějakí muži, skládají prkna. Proč je ten člověk tak mlátí? Musí to hrozně bolet, vzal si na to klacek. Jak může být tak surový. Vždyť to ani není Němec, má také pruhovaný oblek, jenom na rukávu má nějakou pásku. (...) Co je? Vlak zastavil. Utíká sem celá skupina těch pruhovaných. Není mezi nimi někdo z Terezína? Třeba nám jdou pomoci se zavazadly. Snad je mezi nimi tatínek. Ale ne, jdou se asi jenom podívat, co je to za vlak. (...) Proč je venku tolik esesáků? To nás všichni chtějí hlídat? Kam bychom utíkali? Stejně by to bylo zbytečné. Jsme v tom, teď nám už není pomoci. (...) Zacházejí s námi, jako bychom patřili*

⁶⁸ KRAUSOVÁ, Dita. Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 99–100)

⁶⁹ HROMADNÉ DEPORTACE DO KONCENTRAČNÍCH A VYHLAZOVACÍCH TÁBORŮ. Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-02]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/hromadne-deportace-do-koncentracnich-a-vyhlazovacich-taboru/>

*do toho koncentráku. Ted' dostala jedna ženacku, že si chtěla vzít s sebou bochník chleba. Je tohleto Birkenau?*⁷⁰ (Weissová, 2012, s. 121–123)

Cestu vlakem do Osvětimi přibližuje čtenářům i Shlomo Venezia, který byl deportován z Řecka v dubnu 1944. Cestu vlakem popisuje téměř stejně jako Weissová a Krausová, jen s jedním rozdílem, že byl svým přítelem informován, kam jedou, tedy do Osvětimi, a že ho tam čeká jistá smrt a měl se pokusit utéct. Když se o to s bratrem a bratranci pokusil, ostatní spolucestující začali křičet a brečet. Báli se, že pokud esesmani zjistí, že několik lidí ve vagonu chybí, zabijí všechny ostatní. Proto nakonec rozhodli, že neutečou a zůstanou ve vlaku.⁷¹

Když už Němci v roce 1944 tušili, že válku prohrají, uskutečnili ještě několik masových deportací Židů ze západní Evropy a Itálie. Pokračovaly též deportace z ghet v Lodži a Terezína. Avšak téměř půl milionu Židů bylo na konci války posláno z Maďarska do Osvětimi, většina z nich zahynula.⁷²

Transportu do Osvětimi se nevyhnula ani Viola Stern Fischerová, která byla s rodinou deportována v červnu 1944. „*Všichni okamžitě vztyk, vezměte si svůj kufr a postavte se do zástupu po pěti v řadě! To byl ten okamžik. (...) Nahnali nás na nádraží. Každý se musel hlásit u úředníka. Seznamy měli rozdělené podle příjmení vždy po pěti písmenech abecedy. (...) Dobyččí vagóny stály na koleji s otevřenými dveřmi. (...) K vagónu nám dali provizorní „schůdky“. Stloukli dohromady tři asi pětadvacet centimetrů široké fošny a křížem přitloukli latě, které vytvořily malé schůdky. (...) Náš vagón se zaplnil. Byli jsme v něm natlačení opravdu jak sardinky. (...) Úředník s papíry ještě jednou prolétl svůj seznam a zkontroloval, zda má odškrtnuto všech osmdesát jmen. Potom se podíval na četníka, který čekal na jeho pokyn. Úředník přikývl a četník se ze všech sil opřel do otevřených dveří vagónu a začal je tahat. Nejdřív se ani nepohnuly, když však zatlačil ještě silněji, rozjely se a s velkým rachotem se zavřely. Západka zacvakla. Byli jsme ve tmě.*“⁷³ (Fischerová, 2017, s. 173–175)

V neposlední řadě bych zmínila cestu Karla Littlocha do Mauthausenu. „*Odpoledne 12. ledna 1942 se v brněnských Kounicových kolejích připravoval nový transport vězňů do koncentračního lágru. Dveře pokojů se otevíraly a vyvolaní vězňové vycházeli. V kanceláři*

⁷⁰ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 121–123)

⁷¹ VENEZIA, Shlomo. V pekle plynových komor. V Praze: Rybka, 2010. ISBN 978-80-87067-68-0. (s. 40–43)

⁷² HROMADNÉ DEPORTACE DO KONCENTRAČNÍCH A VYHLAZOVACÍCH TÁBORŮ. Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-02]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/hromadne-deportace-do-koncentracnich-a-vyhlafovaci-taboru/>

⁷³ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 173–175)

v přízemí podepsali vše, co se jim k podpisu předložilo, zejména prohlášení, že se s každým zacházelo vzorně. Tam jim byly některé jejich vlastní věci ponechány, jiné odňaty s tvrzením, že budou odeslány rodinám vězňů. Potom je všechny shromáždili ve dvou pokojích. (...) Řadili jsme se ve vestibulu v přízemí za hulákání a sprostých nadávek gestapáků, na něž jsme již byli dostatečně zvyklí. Seřazení byl přítomen starší a vyšší důstojník SS, jenž také rozhorleně cedil mezi zuby nadávky bandě českých zrádců, ničemných psů apod. a hrozil, že nás v lágru naučí, jak se „pracuje pro vlast“. (...) Naše vagony byly již zčásti obsazeny kamarády z lágru na Veveří ulici. Měli jsme málo místa a musili se tísniti vestoje v uličkách. Mladý, brutální SS-man bil nás pažbou své pušky tak dlouho, až jsme všichni seděli – totiž jedni druhým na klíně. Potom nám vydali na cestu chléb a salám. (...) V Břeclavi jsme se rozloučili s Moravou. To jsme již tušili, že jedeme přes Vídeň do Mauthausenu. (...) Do Mauthausenu jsme dojeli asi v 6 hod. večer. Po vystoupení, vlastně vyhnání z vagonů nás ovanul náhle mrazivý vítr. (...) Seřadili nás v trojřad. ⁷⁴ (Littloch, 2014, s. 12–14)

Když to shrnu, tak deportace probíhaly ze všech okupovaných částí Evropy, lidé byli nahnáni na jakési shromaždiště a odtud zahrnuti do dobytých vagonů. Přičemž dostali minimum jídla a pití. Potřebu museli vykonávat do kbelíku, který často přetékal a mohl být vyprázdňen, až pokud to SS-mani dovolili. Cesta vlakem byla ale jen začátkem hrůzy, která je v koncentračním táboře čekala.

3.6 Život v koncentračním a vyhlazovacím táboře

V prvé řadě je nutno rozlišit mezi pojmy koncentrační a vyhlazovací tábor. Po roce 1941 se nacistické tábory rozlišují právě na tyto dvě skupiny. Koncentrační tábory fungovali jako pracovní tábory, kde vězni pracovali. Vyhlazovací tábory byly vybaveny plynovou komorou a sloužily k likvidaci Židů v rámci „konečného řešení“. V obou táborech ale vězni umírali, jedni na vyčerpání z úmorné práce, druhí vinou smrtícího plynu.⁷⁵

Další důležitý pojem, jenž je nutné v této souvislosti objasnit, je „musulman“. Musliman je označení vězňů z Osvětimi a Bergen-Belsenu, kteří se vyznačují letargií, fyzickou slabostí, hladověním, vyčerpáním a apatií vůči okolí. Když se pohybovali, dělali to velmi pomalu,

⁷⁴ LITLOCH, Karel. Mauthausen: koncentrační lágr smrti: vzpomínky na léta 1941-1942. Třebíč: Akcent, 2014. ISBN 978-80-7268-612-4. (s. 12–14)

⁷⁵ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 115)

neměli ani vystrašený výraz ve tváři, jelikož ani na to neměli dostatek energie. Lidé žili jen pro další minutu, žádné jiné starosti neměli.⁷⁶

3.6.1 Osvětim ve vzpomínkových knihách

Osvětim, německy Auschwitz byl největší vyhlazovací tábor, který byl zřízen pro vraždění Židů ze střední a západní Evropy. Tento tábor smrti byl velmi rozlehlý, skládal se z kmenového tábora (Auschwitz I) a dvou pobočných táborů Birkenau (Auschwitz II) a Monowitz (Auschwitz III). Osvětim leží asi 60 kilometrů od Krakova, z výše jmenovaných táborů je největší Birkenau (Březinka) a stála zde i plynová komora. Prvními vězni v Osvětimi byli polští odbojáři, následovali je političtí vězni ze střední a západní Evropy a také vězni z Protektorátu Čechy a Morava. Mnoho vězňů v Osvětimi zemřelo v důsledku hladu, nemoci, zimy a vysilující práci. Tábor Birkenau se nacházel 3 kilometry od tábora hlavního (Osvětim I). V roce 1941 začala výstavba mužských a ženských baráků. Tábor Monowitz se nacházel blízko Osvětimi I. Vězni tohoto tábora museli otrocky pracovat na výstavbě a provozu továrny na syntetický benzín patřící I.G. Farben.⁷⁷

Heinrich Himmler sdělil veliteli Osvětimi Rudolfu Hössovi v roce 1941, že Osvětim byla vybrána pro masové zabíjení lidí plynem. Höss proto v plynové komoře nechal Cyklonem B zabít několik nevléčitelně nemocných a sovětských zajatců. Cyklon B je krystalický kyanovodík, který se na vzduchu mění v jedovatý plyn. Před samotným zahnáním lidí, především Židů, do plynové komory, která byla maskována jako sprcha, probíhala selekce. Tu prováděli lékaři (i známý lékař Josef Mengele) a důstojníci SS. Rozdělovali je na levou a pravou stranu, přičemž levá znamenala smrt. Tam byly posílány matky s dětmi a staré osoby. Na pravou stranu byli posíláni práce schopní jedinci, kterých bylo minimum.⁷⁸

Třídění na rampě Helga Weissová popisuje následovně. *„Třídí nás na dvě skupiny. Jedni, starší a matky s malými dětmi, jdou vlevo, ostatní vpravo. „Jen se nehlaste nemocní,“ opakují tlumené hlasy, „všichni jste zdraví,“ nyní těsně za mnou šeptá česky jeden z těch v trestaneckých šatech. Nějaký Čech. Řady před námi se pohybují, přijdem už brzy na řadu. Jen aby mě nechali s maminkou pohromadě. Snad nás neroztrhnou, když řeknu, že patříme k sobě. Nebo bude lepší nehlásit se k sobě? (...) Trhají i matky od dětí. To děvče tam přece znám, jde*

⁷⁶ REICHTENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Líbeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 145)

⁷⁷ KRYL, Miroslav. Rasismus, antisemitismus, holocaust. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7239-262-9. (s. 172–173)

⁷⁸ KRYL, Miroslav. Rasismus, antisemitismus, holocaust. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7239-262-9. (s. 174)

na pravou stranu a její maminka na levou. Ale ta už je dost stará, má šedivé vlasy. (...) Maminka už stojí před tím esesákem, poslal ji vpravo. Pane Bože, ať zůstaneme pohromadě! „Rechts!“ zařval na mě esesák a prstem ukazuje směr. Sláva, jsme obě jedné straně.“⁷⁹ (Weissová, 2012, s. 124)

Co se s vězni, kteří byli vybráni na práci, dělo dál, popisuje ve své knize Viola Stern Fischerová. „Když nás, těch třicet jedna lidí, oddělili od ostatních, které nahnali do plynu, šli jsme skutečně do sprch. Odvedli nás do baráku, který sloužil jako dezinfekční místnost pro nové vězně. „Svléknout Donaha!“ zazněl příkaz jednoho z kápů. Ani jsem se nehnula. Já se mám svléknout donaha? Vždyť je tu tolik cizích mužů! To snad nemyslí vážně!? Mysleli. (...) S pohledem upřeným na knoflíky a na zem jsem se postupně svlékla. Neumíte si představit tu hanbu a ponížení, které jsem tehdy cítila. (...) Když jsme byli všichni svlečení, přišlo asi pět vězňů. V ruce měli britvy nebo žiletky. Nařídili nám postavit se po pěti do řady a začali nás holit. V té první pětici byli tři ženy a dva muži. Museli si kleknout, když jim holili hlavu. Žiletky a britvy byly už od pohledu tupé a spíš jim vlasy trhaly, než holily. Dělal to velmi nedbale a nechával i celé chumáče neoholených vlasů. (...) Když jakž takž doholili vlasy, nařídili vězňům zvednout ruce a začali jim holit, vlastně škrábat, i podpaždí. Potom všem nařídili postavit se. A přišlo něco, co mě doslova omráčilo svou bezcitností a znevážením lidské důstojnosti. Mužům řekli asi toto: „Chyť si ho do ruky, pokud o něj nechceš přijít!“ A ženám: „Pořádně se rozkroč a drž!“ A začali je holit i na přirození. (...) Po oholení a dezinfekci nás odvedli do jiného bloku pro šaty a boty. To vlastně ani nebyl blok, byl to hangár. Hangár plný šatů, kufřů a střevíců. (...) Když nás tam esesáci nahnali, ženy právě třídily naše kufry. Každému z nás z té hromady něco daly.“⁸⁰ (Fischerová, 2017, s. 197–200)

Asi nemusím zmiňovat, jaké podmínky panovaly v Osvětimi. Židé, kteří měli „štěstí“ a byli vybráni vlevo, se měli upracovat k smrti. Jídla dostávali skrovně a nemocemi se mohli nakazit prakticky na každém kroku. Téměř ve všech knihách, které popisují život v Osvětimi, je napsáno, jak vypadal osvětimský barák. V každém baráku byli uprostřed kamna, ale všichni přeživší vzpomínají, že se v nich nikdy nezatopilo. Dále tam byly třípatrové postele. Na jednom patře postele se tísnilo až šest vězňů.

Sholmo Venezia v knize popisuje, jaké zde dostávali jídlo. „Kolem půl dvanácté rozdávali polívku. (...) Jenomže aby člověk dostal polívku, musel mít misku, a ten mizera se nám

⁷⁹ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 124)

⁸⁰ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 197–200)

neobtěžoval říct, kde bychom mohli nějaké najít. Co nám zbývalo? Kdo neměl misku, nedostal polívku a hrubě ho odbyli. Nikoho nezajímalo, že jsme už několik dní nic nejedli. Teprve večer jsme mohli něco zakousnout. Rozdali nám po krajíci černého chleba s kouskem margarínu (někdy jsme místo margarínu dostávali kousek něčeho, čemu říkali blutwurst a připomínalo to párek). Měl jsem takový hlad, že jsem zhltl všecko naráz a ani si nedal práci se žvýkáním. Druhý den ráno rozdávali čaj. Vlastně jsi nejsem jistý, jestli se té hnusné černé břečce dá říkat voda, čaj, odvar, nebo nějak jinak, ale aspoň to bylo teplé. (...) Bylo třeba vymyslet, jak mít misku pořád při sobě. V rámci možností se do dřeva udělala dírka a pak se miska zavěsila za provázek k opasku. Bylo životně důležité mít ji u sebe, aby vám ji nikdo nemohl ukrást.⁸¹ (Venezia, 2010, s. 55)

Dny v táboře byli pak velmi monotónní. Každý den byli vězni vyhnáni ráno na apel, pak šli pracovat a další apel následoval po návratu z práce na barák. „Budíček byl v půl páté. Dozorkyně a blokové bouchaly obušky nebo holemi o baráky i do věžeňkyň. „Pojď, musíme stihnout postavit se do řady. Drž se u mne!“ řekla Anna a už mě hnala ven z baráku. Vyběhly jsme před barák a postavily se do řady. Ženy tam stály vždy po dvou. Zůstala jsem s Annou. (...) Před nastoupenými ženami se procházel esesák. Další dva za ním chodili se seznamem. Kromě toho okolo nás chodili kápoové. Dávali pozor, zda stojíme, jak máme, zda někdo nesedí nebo se neopírá nebo nemá u sebe něco, co nemá mít. Když někdo neudělal, co podle nich měl, následovalo bití. Stáli jsme tam nekonečné minuty. Bolely mě nohy, záda ze spánku na zemi i z toho, že jsem se nemohla otočit, když jsem chtěla a potřebovala já, ale až když se otočily všechny ženy. (...) Moje první sčítání proběhlo relativně rychle. Po dvou hodinách jsme mohly jít. Všechny jsme se přesunuly k baráku, kde byly toalety. Zvenku to byla stejná stavba jako jiné. Uvnitř však byly jen záchody. Rozhodně to však nebyly klasické toalety. Žádné kabinky. Žádné mísy. Žádné splachování. Žádné soukromí. Ten pohled mě ohromil. Uvnitř byly tři žlaby dlouhé jako celý barák. Dva po stranách a jeden se táhl přímo středem.⁸² (Fischerová, 2017, s. 216–217)

Židé, kteří byli mezi lety 1942 až 1944 deportováni z Terezína do Osvětimi, se dostalo určitých privilegií. Rodiny, které sem přijely, neprocházely selekcí, ale byly umístěny do tzv. rodinného tábora. V terezínském rodinném táboře, v Osvětimi označován jako BIIb, se vězňům dostávalo lepšího zacházení. Trpěli také hladem, zimou a špatnými hygienickými podmínkami,

⁸¹ VENEZIA, Shlomo. V pekle plynových komor. V Praze: Rybka, 2010. ISBN 978-80-87067-68-0. (s. 55)

⁸² FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 216–217)

ale neumírali v takové míře, jako tomu bylo v jiných částech tábora. Děti celý den pobývaly v bloku a hrály hry, jejich vychovatel byl Fredy Hirsch.⁸³ Všechny knihy, které jsem četla a jejich autoři v rodinném táboře pobývali, vzpomínali na Fredyho Hirsche s úctou. „*Bratrovi přidělili místo na palandě v dětském bloku, jehož zázračnou existenci lze přičíst jedině Fredymu Hirschovi. Nevím, zda může existovat kategorie židovských homosexuálních světců, ale Fredy Hirsch by si svatořečení zasloužil za všechny ty vykonané zázraky (včetně toho, že mi našel práci, čímž mi pomohl zachránit život) i mučednickou smrt. Fredy Hirsch byl německý Žid, který mluvil úsečným cášským přízvukem. (...) Silně se angažoval ve školském systému v Terezíně, ovšem já ho osobně potkal až v Birkenau. V lágru chodil nápadně dobře oblečený, uchoval si sportovní postavu a jeho orlí rysy a ulízané černé vlasy doplňovali také elegantní kožené boty v nacistickém stylu.*“⁸⁴ (Weinberg, 2020, s. 96–97)

„*Blockältester Fredy Hirsch mě zaměstnal jako knihovnici nejmenší knihovny na světě. Hlídala jsem v bloku zhruba dvanáct knih, které tvořily knihovnu. Byla to náhodná sbírka. (...) Knihy si půjčovali vedoucí skupin a já se sbírala odpoledne, když se děti rozcházely k rodičům. Musela jsem si pamatovat, komu jsem je půjčila, protože jsem neměla ani tužku ani papír, abych to zapsala. Přes noc byly uschovány ve Fredyho pokojíku. Nepamatuji se, jestli se musely knihy tajit před esesáky, když někdy vstoupili do dětského bloku. Tvůrcem tohoto dětského bloku, denního útulku, kde se pečovalo o děti, které byly předurčené k smrti v plynové komoře, byl Fredy Hirsch. Fredy, jak jsme se mu obdivovaly! Všechny děti chtěly být jako on.*“⁸⁵ (Krausová, 2018, s. 105–106)

Po šesti měsících pobytu v BIIB byli vězni převezeni k plynovým komorám a byli bez selekce zabiti. Po určité době se odhalilo, že vězni byli již na začátku přeurčení k smrti, v jejich dokumentech stála zkratka „SB“, neboli „Sonderbehandlung“ čili „zvláštní zacházení“, což znamenala smrt bez rozsudku. Členové osvětimského odboje varovali Fredyho Hirsche, že vězni mají být zabiti v plynových komorách. Hirsch ale žádné povstání nespustil a spáchal sebevraždu (předávkoval se léky na uklidnění).⁸⁶ V knize *Odložený život* od Dity Krausové se

⁸³ TEREZÍNSKÝ RODINNÝ TÁBOR V OSVĚTIMI-BIRKENAU (1943). Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-09]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/deportace-terezin/terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau-1943/>

⁸⁴ WEINBERG, Felix Jiri. Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 96–97)

⁸⁵ KRAUSOVÁ, Dita. Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 105–106)

⁸⁶ TEREZÍNSKÝ RODINNÝ TÁBOR V OSVĚTIMI-BIRKENAU (1943). Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-09]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/deportace-terezin/terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau-1943/>

zase píše, že Fredy Hirsch sebevraždu nespáchal, ale židovští lékaři mu dali záměrně nadměrnou dávku léku na spaní. Hirsch poté zemřel v plynové komoře společně s vězni, kteří přijeli do Osvětimi v září.⁸⁷

„Dne 7. března 1944 byla polovina vězňů, ti, kteří přijeli tři měsíce před námi, transportována v noci pryč. Skrze tenké dřevěné zdi našich bloků jsme slyšeli, jak byli naháněni do nákladních aut a odvázeni. Zpívali přitom národní hymnu. Až do 9. března v našich myslích doutnala jiskřička naděje, že byli odvezeni do jiného tábora na práci, jak nám oznámili esesáci. Pak jsme se však dozvěděli, co se s nimi stalo: předchozí noc byli zavražděni v plynových komorách. Byli jsme v šoku. Především bylo v blocích tábora BIIb plno lidí, ale dnes tu panovalo jen děsivé ticho. Pochopili jsme, že my přijdeme na řadu v červnu.“⁸⁸ (Krausová, 2018, s. 109)

Ostatní vězni poté měli strach, že po šesti měsících, je čeká to samé. Opravdu se tak stalo, ale s rozdílem, že nejdříve proběhla selekce a někteří vězni byli posláni do dalších táborů na práci. Dodnes se historikové přou o úlohu terezínského rodinného tábora v Birkenau. Jasně je především to, že šlo o snahu Němců zamaskovat genocidu Židů před světem a Červeným křížem. Vězňům, kteří měli být v plynových komorách zavražděni, bylo pár dní předtím nařízeno, aby napsali dopisy svým blízkým a oni tak měli věřit, že jsou naživu a v pořádku. Někteří se též domnívají, že terezínský rodinný tábor měl sloužit pro komisi Mezinárodního výboru Červeného kříže jako úkaz toho, že se Židé mají dobře. Rodinný tábor byl zlikvidován během července roku 1944 a šlo o největší hromadnou vraždu českých Židů za 2. světové války.⁸⁹

V Osvětimi působili i lékaři, kteří si vybírali vězně pro své pokusy. Právě kvůli pokusům se stal Josef Mengele, přezdíváný jako „anděl smrti“, nejznámějším lékařem v táboře. Pro pokusy si Mengele vybíral děti, především jednovaječná dvojčata, ženy a liliputy. Mengele nikdy nebyl dopaden a nikdy nestal před soudem. Zemřel v roce 1979 v Latinské Americe.⁹⁰

„Dělají tu pokusy na lidech. Nevím, které jsou nehorší, tak ti to tak nebudu říkat, jen ti povyprávím, co vím, a ty si sama doplň, co je pro tebe nehorší. Konají se tu pitvy. Rozřežou

⁸⁷ KRAUSOVÁ, Dita. Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 106)

⁸⁸ KRAUSOVÁ, Dita. Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 109)

⁸⁹ TEREZÍNSKÝ RODINNÝ TÁBOR V OSVĚTIMI-BIRKENAU (1943). Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-09]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/deportace-terezin/terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau-1943/>

⁹⁰ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 113)

tělo, vyndají srdce, plíce, játra, střeva. Možná to nezní tak zle, jenže oni to dělají na živých vězňích. Nejraději si vybírají takové, kteří mají různé deformace – například po úraze nebo od narození dlouhý hrudník; chtějí vidět, jak se jim vnitřní orgány posunuly. (...) Začali zkoušet i operace mozku. Takové pacienty uspi éterem, zatímco jim dokola stáhnou kůži z hlavy a uříznou vršek lebky. Potom se je snaží probrat a povídat si s nimi, aby viděli, co při tom dělá mozek. Mengele to prý rád dělá tak, že stojí nad nimi, povídá si s nimi a zároveň jim prstem přejíždí po té bláně na mozku. (...) Často zkoušejí změnit lidem barvu očí. Na modrou, jak jinak?“⁹¹ (Fischerová, 2017, s. 237–239)

Sama jeden z pokusů zažila i Viola Stern Fischerová, ve své knize ho popisuje následovně. „*My jsme však nyní šly do sprch. „Pořádně se umyjte, hlavně mezi nohama!“ zazněl od blokové vedoucí Baby rozkaz. (...) V umývárně byl připravený těžký litinový stolek. Na něm leželo něco, co připomínalo pumpu na kolo, a skleněná dóza, ve které byl žlutý prášek. Dovnitř vešel doktor v bílém plášti. Sestra k němu přiskočila a podržela mu roztáhnuté rukavice, aby do nich mohl zasunout ruce. (...) A už jsem se hrůzou vykulenýma očima dívala na to, jak před doktora dovedli první vězenkyni, ohnuli ji v pase, a protože byla v takovém šoku, že s ní mohli sice dělat, co chtěli, ale ona neudělala nic, tak jí jeden z kápů roztáhl půlky zadku od sebe. Sestra zatím do té pumpy nasypala ten žlutý prášek, nasadila vepředu jakýsi nástavec a podala ji doktorovi. (...) Doktor se přiblížil k vězenkyni, kterou tam káповé drželi, a zastrčil jí ten asi desetacentimetrový nástavec pumpy hluboko do rekta. A dvakrát stlačil píst. Žena něco polsky vykřikla a jeden z kápů na ni taky polsky zasyčel, aby držela hubu. Mezitím další dva káповé přitáhli z kouta takovou vysokou dřevěnou židli, která měla velmi šikmé opěradlo a místo opěrek na ruce tam měla opěrky na nohy. Bylo to takové improvizované gynekologické křeslo. Tu chuděru na ně vysadili, nohy jí strčili do těch dřevěných opěrek a přivázali řemeny. Potom ji sestra roztáhla vagínu, aby doktor mohl opět zastrčit ten nástavec do pacientky, do pokusného objektu. A opět dvakrát stlačil píst. Odvázali ji nohy a vystrčili ji pryč z toho křesla. Spadla na zem. Ale to už nikoho nezajímalo. „Další!“, zakřičela sestra. Byla jsem čtvrtá na řadě. Jestli si myslíte, že na každou z nás použili nový nástavec nebo ho aspoň umyli, velmi se mýlíte.“⁹² (Fischerová, 2017, s. 242–243) Po tomto a dalších pokusech, neměla mít Stern Fischerová už nikdy děti.*

⁹¹ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 237–239)

⁹² FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 242–243)

Jak se zacházelo s dvojčaty popisuje v knize Eva Mozes Korová. „*Doktor Mengele pro nás stanovil pravidelný rozvrh. Tři dny v týdnu jsme musely pochodovat do laboratoře v Osvětimi na intenzivní vyšetření, která byla hrozně vyčerpávající. Další tři dny jsme byly v krevní laboratoři v Březince. Jeden den splýval s druhým. (...) Úterky, čtvrtky a soboty jsme trávily v krevní laboratoři. Někdo nám vždy svázal pravou i levou paži pružnou gumovou hadičkou. Zároveň na mně pracovali dva lidé. Doktor mi píchnul jehlu do levé paže, aby nabral krev. Naplnil celou ampulku a přiložil další. Viděla jsem něčí ruce, jak odnášejí jednu ampulku za druhou. Všechny naplněné mou krví. Pamatuju si, jak jsem žasla: Kolik krve mohu asi ztratit a stále být živá? Mezitím mi druhý doktor vrazil jakousi injekci do pravé paže. Postupně mi pak vbodl dalších pět injekcí, aniž mi odstranil tu první. S čím mi to můj zbytek krve smíchal? (...) Později jsme se dozvěděly, že doktor Mengele záměrně nakazil některá dvojčata nebezpečnou a život ohrožující nemocí, jakou je například spála, a potom jim vpichoval injekce s něčím jiným a sledoval, jestli testovaná látka nemoc léčí či ne. Některé injekce zase byly podávány v rámci pokusů o změnu barvy očí. Starší dívky nám několik let po osvobození vyprávěly, že jim Mengele v laboratoři dával transfuze krve chlapců a jejich krev zase dával pomocí transfuze zpět chlapcům. Chtěl přijít na způsob, jak měnit dívky na chlapce a chlapce na dívky.*“⁹³ (Mozes Kor, 2015, s. 79–81) Pokusy, o změnu barvy očí, ve své knize zmiňuje i Viola Stern Fischerová.

Při brutálních pokusech zemřelo na tisíce vězňů.

3.6.2 Mauthausen v paměti Littlocha a Weissové

Mauthausen byl první koncentrační tábor, který vznikl jinde než na území Německa. Mauthausen totiž vznikl v roce 1938 v Rakousku, které Němci okupovali. Tento tábor není označován jako likvidační, i když i zde byly postaveny plynové komory. Vězni se v tomto koncentračním táboře měli upracovat k smrti. Židé, kteří sem byli deportováni, netvořili největší skupinu vězňů. V táboře byli zejména Poláci, Španělé a sovětsí váleční zajatci. Vězni v Mauthausenu byli označeni jako XYZ, což znamenalo „návrat nežádoucí“. Vězni neměli nikdy přežít a dozorcí byli brutálnější než v kterémkoli jiném táboře.⁹⁴ „*SS-mani vraždili häftlingy již na cestě do lágru, když zastřelili každého, kdo nevydržel tempo poklusu, nebo ho zabili potom v koupelně. Uvedu zde příšerný případ ze dne 6. února 1942. Tehdy přibyl do lágru transport 465 Čechů, přivezených z Terezína. Když byl transport po vstupu do lágru převzat*

⁹³ KOR, Eva Mozes a Lisa ROJANY-BUCCIARI. Děti, které přežily Mengeleho: zpověď dvojčat Evy a Miriam. V Praze: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-5443-7. (s. 79–81)

⁹⁴ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (137–138)

způsobem, jak jsem již vyličil v kapitole 3., byli z něho vyvoláni dva muži. (...) Oba byli posláni do koupelny, do níž se vstupovalo asi po 16 schodech. Ve dveřích stál SS-man s býkovcem v ruce a srazil prudkou ranou Horáčka, jenž vstupoval napřed. Procházka se ve dveřích zastavil se slovy: „Proč nás bijete?“ Tato slova byla snad rozsudkem k jeho hrozné smrti. SS-man nechal Horáčka, který se doplazil a s hrůzou pozoroval scénu, jak SS-man jako šílený bil Procházku býkovcem přes obličej. Asi po čtvrté ráně Procházka klesl, maje vyšlehnuty obě oči. (...) Na rozkaz SS-manův přiskočilo však několik postav v pruhovaných oblecích. Byli to zelení Němci, zločinci. A když jim SS-man ukázal na Procházku a vykřikl: „Je to policajt, který Vaše bratry zavíral“, vrhli se na Procházku, uchopili ho za nohy, kopali a šlapali po něm, až mu vyhřezla střeva.“⁹⁵ (Littloch, 2014, s. 72–73)

Mauthausen je znám také kvůli kamenolomu, kde vězni museli pracovat. V lomu se pracovalo každý den, v létě dokonce i dvacet hodin denně. Dozorci často vězně i zde zabíjeli, shazovali je dolů ze skály, ubili je na „schodech smrti“ nebo je zastřelili.⁹⁶ „Druhým velkým komandem na stálé denní a hromadné utrácení häftlingů bylo komando kamenného lomu. Lom, zvaný Wienergraben, byl v údolí v hloubce 60 až 70 metrů. Na příkré stráni do lágru bylo 187 schodů. Ty schody byly vysoké a pro položení chodidla úzké. Schodiště samo bylo široké a chodilo se po něm v pětistupech. V lomu pracovalo 1100 až 1200 vězňů. Když sestupovali po schodech do lomu, byli v prvých řadách Němci, Španělé a Poláci, konec průvodu tvořili Češi a Židé. (...) Účetní Horáček (z Moravy) byl po zdržení na latrině vyveden cikánem na vrchol skály. Bylo mu nařízeno, aby odvalil veliký balvan. Když se ohnul, shodil ho cikán i s balvanem ze skály. Jak byla mrtvola Horáčkova rozdrásána, nelze ani vyličít. Bylo by zapotřebí mnoha stránek tisku, aby byly popsány různé příhody rafinovaného a surového utrácení lidí a formy sadistické rozkoše vrahů.“⁹⁷ (Littloch, 2014, s. 55–56)

Nejhorší období zažil tábor v zimě a na jaře roku 1945. Byli sem totiž posíláni vězni z jiných koncentračních táborů, především z Osvětimi. V posledních měsících existence tábora byla nouze o jídlo, léky a pitnou vodu. Tábořem prošlo asi 200 000 vězňů, z toho jich na 120 tisíc zahynulo.⁹⁸ Z Osvětimi do Mauthausenu byla poslána i Helga Weissová. „Jdeme přibližně půl hodiny. Lágr je hezký kus za námi. Schody, hrozně moc schodů. Kolem jsou samé lomy, sem

⁹⁵ LITTLOCH, Karel. Mauthausen: koncentrační lágr smrti: vzpomínky na léta 1941-1942. Třebíč: Akcent, 2014. ISBN 978-80-7268-612-4. (s. 72–73)

⁹⁶ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (138)

⁹⁷ LITTLOCH, Karel. Mauthausen: koncentrační lágr smrti: vzpomínky na léta 1941-1942. Třebíč: Akcent, 2014. ISBN 978-80-7268-612-4. (s. 55–56)

⁹⁸ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (138)

*tam potkáváme vězně. Stěhujeme se, prý do ženského lágru. (...) Druhý den v cikánském lágru. Druhý den bez chleba, se čtvrt litrem kávy a právě tolik polévky. Dlouhé ranní apely v zimě a blátě. Dřeváky mám tak děravé, že chodím vlastně bosa, jak do nich teče. Nadávky a rány. Jsou tři hodiny odpoledne. Ještě jsme nedostaly nic k jídlu.*⁹⁹ (Weissová, 2012, s. 166–167)

3.6.3 Informace o Bergen-Belsenu v memoárech

Tábor Bergen-Belsen se nacházel v Dolním Sasku. Nejdříve tábor sloužil na výcvik vojáků Weermachtu, ale už v roce 1941 sem byli dopraveni první sovětsí zajatci. Již v dubnu 1943 tábor Bergen-Belsen spravovali příslušníci SS a objevili se zde první Židé. Ti měli být zpočátku vyměněni za zajaté Němce. Později (v roce 1944) sem byli dopravováni muži a ženy z jiných lágrů (především z Osvětimi) a tak se životní podmínky v táboře ještě více zhoršovaly.¹⁰⁰

Přeživší se shodují na rutinu, která v táboře probíhala. Dvakrát denně byl apel, na kterém se vězni přepočítávali a poté dostali jídlo. „*Na rozdíl od Osvětimi nebyly ploty v Bergen-Belsenu nabitě elektřinou. Baráky byly dřevěné, uvnitř bez paland či jiného nábytku. Denní rutina se nám zdála být zpočátku známá: dvakrát denně apel s počítáním vězňů, kteří museli stát v pětistupech; živí stojící v pozoru, mrtví na zemi. Jednou denně se rozdělovalo jídlo: jedna naběračka polévky. (...) Každý den kolem poledne byl před baráky umístěn velký sud, kteří přinesli dva šťastní vězni. Postavili jsme se do fronty s miskami nebo čímkoli jiným, co bylo vhodné jako nádoba k jídlu, se lžící zastrčenou za provázek, sloužící coby pásek, jako tomu bylo v předchozích táborech, nebo někde ukrytou v šatech.*“¹⁰¹ (Krausová, 2018, s. 137–138)

V Belsenu, na rozdíl od Osvětimi, nebyla plynová komora, ale „pouze“ krematorium, kde se spalovali mrtví lidé. V krematoriu se pracovalo dvacet čtyři hodin denně, sedm dní v týdnu. Nacisté pálili jen mrtvolu, aby se před případnou návštěvou Červeného kříže utajil skutečný počet obětí. To se celkem dařilo, ale jen do té doby, než se musel evakuovat tábor v Osvětimi a do Belsenu přišlo na několik tisíc nových vězňů.¹⁰² (Reichental, 2013, s. 136) „*Od ledna do března přibýlo do koncentračního tábora čtyřicet tisíc lidí, přestože byly podmínky už předtím hrozné a nelidské. Následky na sebe nenechaly čekat. Lidí bylo moc, jídla málo, navíc zcela*

⁹⁹ WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7. (s. 166–167)

¹⁰⁰ DRDA, Adam. Nejhorší lágr. Uplynulo pětasedmdesát let od osvobození Bergen-Belsenu. Paměť národa [online]. Praha: POST BELLUM, 2020 [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/nejhorsilagr-uplynulo-petasedmdesat-let-od-osvobozeni-bergen-belsenu>

¹⁰¹ KRAUSOVÁ, Dita. Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 137–138)

¹⁰² REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Libeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 136)

*nedostatečná hygienická zařízení. Ale přece jen přišly i dobré zprávy: dospěli už teď od nově přichozích věděli jistě, že Německo prohrává válku.*¹⁰³ (Reichental, 2013, s. 137)

3.6.4 Osobní vzpomínky na Buchenwald

Koncentrační tábor Buchenwald byl založen v roce 1937 v Durynsku. V Buchenwaldu zemřelo přes 55 tisíc vězňů a je řazen mezi tábory střední intenzity perzekuce. Tábor byl určen především pro politické vězně, ale později sem byli přiváženi Židé, Romové, homosexuálové i Svědci Jehovovi. Nejvíce vězňů sem bylo přivezeno v průběhu let 1943 a 1944 a poté i před koncem války, kdy zde byli vězni umisťováni a buď očekávali příchod Američanů anebo byl pro ně Buchenwald jen přestupním táborem a byli posláni pryč.¹⁰⁴ „*Jedem das seine. Každému, co jeho jest.*“ *Cicerův slavný výrok „Suum cuique“.* *Tak přesně tato věta se vyjímá na hlavní bráně dalšího lágru, který jsem přežila - Buchenwaldu. (...) V Buchenwaldu nás opět dali do karantény. Byl to tábor, který měl přibližně osmdesát osm podtáborů. Většinou šlo o pobočky továren, ať už zbrojních, stavebních nebo o kamenolomy. Buchenwald měl jednu zvláštnost. Jeho velitele, Karla-Ottu Kocha, popravili přímo v táboře, kterému velel. (...) Po nevyhnutelných třech týdnech karantény nás opět naložili do transportu. Buchenwald byl pro nás jen registrační centrum. Hned jak jsme mohly, jely jsme pracovat.*¹⁰⁵ (Fischerová, 2017, s. 299–303)

Trochu jinak prožíval příjezd do tábora Felix Weinberg, ten byl natolik zesláblý, že byl okamžitě převezen do nemocnice. Tam byl umístěn do tzv. čisté sekce, to znamenalo, že v čisté sekci byli vězni, kteří nevykazovali známky úplavice. Odtud Weinberg viděl přímo na operační stůl, kde lékař většinou jen amputoval omrzlé prsty. Nakonec se dostal do špinavé sekce, protože se nakazil úplavicí. Zachránil ho až jeden český muž, který ho předal do rukou komunistického kápa Antonína Kaliny a díky tomu přežil.¹⁰⁶ (Weinberg, 2020, s. 134–136)

¹⁰³ REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Líbeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 137)

¹⁰⁴ RAPA VÁ, Ivana, Jana ŠVARCOVÁ a Jan VAJSKEBR. DATABÁZE ČESKÝCH VĚZŇŮ V KONCENTRAČNÍM TÁBOŘE BUCHENWALD 1937-1945. Památník Terezín [online]. Terezín [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/buchenwald>

¹⁰⁵ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 299–303)

¹⁰⁶ WEINBERG, Felix Jiri. Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 134–136)

3.7 Osobní zážitky z osvobození v memoárových knihách

Když Němci začali prohrávat válku, chtěli zahladit stopy po hrůzách, které během války dělali. Proto započala evakuace táborů anebo Němci vězně nechali vyhladovět. V důsledku toho na samém konci války zemřelo tisíce vězňů. Jakési zahlazování stop začalo už v roce 1943. Po skončení Operace Reinhard, byli zbourány vyhlazovací tábory v Polsku. Nejdéle zůstal v provozu vyhlazovací tábor v Osvětimi, plynové komory byly vyhozeny do povětří až na konci roku 1944.¹⁰⁷ Shlomo Venezia vzpomíná na demontáž krematorií a plynových komor následovně. „*Koncem října přišel rozkaz, aby se začala demontovat krematoria. Příležitostně jsme dál pracovali v krematoriu II, pokud přece jenom ještě přijel nějaký transport. Právě tohle krematorium zůstalo v provozu nejdéle, aby se mohly spálit poslední mrtvoly. Ale především jsme rozebírali zbývající krematoria. Zabralo to spoustu času, protože Němci nám nařídili, ať všechno likvidujeme kus po kuse. Byly to bytelné stavby, navržené tak, aby vydržely dlouho. Stejně tak dobře mohli použít dynamit, ale oni chtěli metodicky rozebrat celý vnitřek – pece, dveře plynových komor a všechno ostatní. A museli to dělat lidi ze sonderkomanda, protože jedině my mohli vidět vnitřek plynových komor. Ale jakmile se rozebírala vnější konstrukce, přidělili na práci i jiné vězně, včetně žen a vězňů z Osvětimi I.*“¹⁰⁸ (Venezia, 2010, s. 132–133)

V lednu roku 1945 se tábor musel evakuovat a posledních 65 tisíc vězňů se vydalo směrem na západ, tato a další evakuace vzešly do dějin jako tzv. pochody smrti.¹⁰⁹ „*Byla již hluboká noc, když nás odváděli z Osvětimi. Od bílého pozadí sněhu nás oddělovaly červenožluté jazyky ohně a modrý kouř – nacisté pálili důkazy svých zločinů. Dostaly jsme na cestu plechovku velmi slané konzervované masa a půl bochníku chleba. Tolik měsíců, týdnů a dní jsme čekaly na příchod Rusů – a teď, když přicházejí, když je ozvěna bojů tak blízko, jsme nuceny odejít. Stejně jako dříve nás krutě a brutálně popoháněli. Bez odpočinku jsme pochodovaly celou noc, celý den, ještě několik následujících dní a nocí. Kdo ztrácel síly, ten padal, kdo zpomalil krok, toho zastřelili. Nesměly jsme se ohlížet za sebe. Na zledovatělé cestě zůstávaly mrtvoly žen i mužů s prostřelenými lebkami. Často se ozval výstřel. (...) Útěk byl téměř nemožný, nejen proto, že nás hlídali esesmani ozbrojení od hlavy k patě, ale také proto, že naše vězeňské oblečení se*

¹⁰⁷ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 159)

¹⁰⁸ VENEZIA, Shlomo. V pekle plynových komor. V Praze: Rybka, 2010. ISBN 978-80-87067-68-0. (s. 132–133)

¹⁰⁹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 159)

znaky namalovanými olejovými barvami by nás okamžitě prozradilo.“¹¹⁰ (Birenbaum, 2010, s. 201)

Osvětim byla osvobozena vojáky Rudé armády 27. ledna 1945. Ale téměř všichni vězni už byli pryč a vojáci tak zde našli jen děti a nemocné, kteří nebyli schopni chůze. Většina osvobozených vězňů byla nakažena tyfem či tuberkulózou.¹¹¹ „Počátkem ledna 1945 začaly SS vyhánět lidi z budov a formovat je do nucených pochodů. „Raus! Raus! Ven! Ven!“ křičely. „Všichni ven! Bereme vás pryč pro vaši vlastní ochranu.“ Slyšeli jsme tisíce lidí, jak pochodují pryč. „Já z tohoto baráku neodejdu,“ oznámila jsem Miriam. „Nepůjdu na žádný pochod.“ (...) Proto jsme v domě zůstaly. K mému překvapení nikdo nepřišel, aby nás vyzvedl. Nacisti se snažili dostat všechny pryč v takovém spěchu, že se ani neobtěžovali každý dům zkontrolovat. (...) Následující ráno jsme se probudily a zjistily jsme, že jsme propásly nástup. Všichni nacisti byli pryč. Nebo to tak aspoň vypadalo. Neviděly jsme žádné strážce, žádné esesáky, žádného doktora Mengeleho. Ta radost a štěstí, co jsme cítily! Nacisti jsou pryč! Ted' už všechno záviselo jen na nás.“¹¹² (Mozes Kor, 2015, s. 116–117)

Osvobození koncentračního tábora Bergen-Belsen v knize *V pekle jménem Bergen-Belsen* popisuje i Tomi Reichental. „V neděli 15. dubna svítilo slunce na jasně modré obloze. Bylo nějakých jedenáct dopoledne a já seděl s rodinou u nás v cimře, čekal bůhví na co, když se náhle ozval neznámý zvuk, hlasité hluboké dunění uprostřed tábora. A vzápětí následoval křik, velký halas, různé hlasy volaly totéž: „Pojďte ven! Jsme volní! Jsme volní!“ Miki, Chava, Margo, maminka i já jsme všichni vyskočili jako jeden muž a vyběhli ven do toho krásného jarního dne. (...) Celý tábor snad běžel stejným směrem, takže jsme se také hnali k plotu, odkud bylo vidět osvoboditele. Všude se ozývalo: „Konečně, konečně. Konečně jsme zachráněni!““¹¹³ (Reichental, 2013, s. 157)

Spojenci, kteří postupovali od západu, osvobozovali tábory během března a dubna 1945. Na východě vojáci nacházeli liduprázdné tábory, ale na západě spojenci uviděli větší hrůzy. Všude po táboře byla mrtvá těla vězňů, lidé, co ještě žili byli na kost vyhublí, nemocní a často pološílení. Mnohokrát spojenci našli na železnici uzamčené vagony a v nich také mrtvé či polomrtvé vězně. Vězni umírali i po osvobození, a to zejména na přejedení, kdy jim vojáci dali

¹¹⁰ BIRENBAUM, Halina. Naděje umírá poslední: očitě svědectví holocaustu. Brno: Jota, 2010. ISBN 978-80-7217-727-1. (s. 201)

¹¹¹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 159–161)

¹¹² KOR, Eva Mozes a Lisa ROJANY-BUCCIARI. Děti, které přežily Mengeleho: zpověď dvojčat Evy a Miriam. V Praze: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-5443-7. (s. 116–117)

¹¹³ REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Libeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 157)

své jídlo, ale jejich střeva nedokázala tyto pokrmy zpracovat. Pokud dostali jen průjem, patřili mezi šťastné, nemálo kdy vězni i na přejedení zemřeli. Přeživší začali předávat hrůzostrašné výpovědi, které byly publikovány po celém světě. Historikové odhadují, že v táborech smrti zahynulo přes 10 miliónů lidí a z toho jen v Osvětimi (největším vyhlazovacím táboře) zemřelo okolo 1,5 miliónů lidí. Nacisté byli po válce za své zřůdnosti souzeni, nejznámější je norimberský a osvětimský proces. Odsouzeno bylo na tisíce zločinců, ale někteří uprchli a do konce života se skrývali.¹¹⁴

3.8 Subjektivní vzpomínky na život po válce a začlenění do běžného života

Po radosti z osvobození tábora přišlo kruté vystřízlivění v podobě návratu domů. Mnozí vězni zůstávali ještě několik měsíců po osvobození v koncentračním či vyhlazovacím táboře. Někteří byli nemocní, jiní nevěděli, co mají dělat, protože zůstali na všechno sami, jejich příbuzní v táborech smrti zahynuli.

„Všude kolem nás se lidé připravovali k odchodu. Vždy se pak prostě sebrali a odešli z tábora. Netušila jsem, jakým směrem se máme vydat. A ani jsem neměla ponětí o tom, kde se vůbec nacházíme. (...) Další dva týdny jsme (s mnoha dalšími vězni) zůstaly v Osvětimi. Především jsme neměly dostatek jídla. Šla jsem zpět do sklepa a naplnila svůj šátek moukou jako obvykle. „Nět! Nět! Ne! Ne!“ zakřičel sovětský voják a vystřelil. Vystrašená jsem vysypala mouku a utíkala pryč za Miriam. Později jsem si uvědomila, že voják nestřílel na mě, jako to dělali nacisti. Pokoušel se mě jen zastrašit. Sověti na sebe vzali velení tábora a pokoušeli se udržet pořádek. Poté už si žádné organizování nepamatuju.“¹¹⁵ (Mozes Kor, 2015, s. 145–146)

Situaci, kterou v knize popisuje Mozes Kor, nebyla výjimečná. Mnozí vězni si uvědomili, co mají před sebou a začali rabovat v německých barácích. Nejen že tam našli zbytky jídla, ale i zbraně či německé uniformy. Opět uvedu citaci z knihy *V pekle jménem Bergen-Belsen*, kdy Reichental toto rabování v knize popisuje. *„V noci toho 15. dubna ale proběhly oslavy svobody formou rabování. Nejprve došlo na sklady potravin – nebo spíš toho, co v nich zůstalo. Vrhly se na ně stovky vězňů. Většinu dostupného jídla si zabavili ruští váleční zajatci. Zdálo se, že pochopili skutečnost, že jsou volní, rychleji než všichni ostatní. (...) Druhý den jsem se připojil k rabování baráků, ve kterých se skladovaly ostatní věci, od uniforem SS až po ponožky*

¹¹⁴ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 161–163)

¹¹⁵ KOR, Eva Mozes a Lisa ROJANY-BUCCIARI. Děti, které přežily Mengeleho: zpověď dvojčat Evy a Miriam. V Praze: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-5443-7. (s. 145–146)

a bicykly. (...) Starší a moudřejší si brali oblečení a boty, ti úspěšnější pak nakládali kořist na německé bicykly.¹¹⁶ (Reichental, 2013, s. 159)

Aby spojenci vězňům usnadnili odchod do domovů, zřídili v tábore kanceláře, kde jim vydávali identifikační průkazy. Kancelář Červeného kříže vydávala též jmenné seznamy přeživších, které byly vyvěšovány ve velkých městech. I Viola Stern Fischerová se snažila po válce nalézt zbytek rodiny, která válku přežila. „*Jak jsem putovala domů, zapamatovala jsem si dvě věci – když chceš někoho najít, jdi na poštu nebo do pobočky Červeného kříže. Ten měl k dispozici alespoň nějaké seznamy z koncentráků a z totálně nasazených na práci. (...) Přiběhla jsem na poštu. (...) Na stěně za dveřmi byly nalepené velké cedule se seznamy. A na druhé straně plakáty se vzkazy. Když jste svého příbuzného nenašli na oficiálním seznamu stejně jako já, mohli jste se ještě podívat na druhou stěnu se vzkazy. Tam to bylo složitější. Nebyly seřazené podle abecedy*“¹¹⁷ (Fischerová, 2017, s. 334–335)

Oběti války se chtěli co nejdříve začlenit do běžného života. Života, který žili před válkou. To byl sen i právě Violy Stern Fischerové, ta odjela se svým bratrem do Prahy, aby tam společně studovali vysokou školu. „*Tady píší, podával mi noviny, že Univerzita Karlova i Vysoké učení technické otevírají za dva týdny nový ročník! A přijímají všechny, kteří mají maturitu! Budeme studovat, Violko! Jak si to přáli tatínek s maminkou! A tak jsme odcestovali. Každý s jedním kufrem a zapsali se na univerzitu – Ďuri na techniku, já na medicínu. Ubytování v internátu už jsme však nedostali. Bylo dávno obsazené. Podařilo se nám na Letné najít malý byteček v pavlačovém domě se společným WC a koupelnou na chodbě. Ale byli jsme v Praze a mohli jsme studovat. (...) Škola šla rychle, nová, poválečná společnost potřebovala nové absolventy.*“¹¹⁸ (Fischerová, 2017, s. 344)

Ne pro všechny bylo začlenění do běžného života, tak snadné. Oběti válečných hrůz trpěli „komplexem příživního“, tedy pocitem viny, že přežili na úkor jiných (těch, co museli zemřít). Židé, kteří se vrátili zpět do svých domovů, si stále více začali uvědomovat svoji odlišnost. Mnoho z nich přijalo za svou „myšlenku sionismu“, tedy návrat Židů do „země zaslíbené“, do Palestiny. Vězni z bývalých táborů smrti přežívali v repatriačních táborech, které byly zřízeny

¹¹⁶ REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Libeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 159)

¹¹⁷ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Přeložil Václav KRÁLÍČEK. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 334–335)

¹¹⁸ FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Přeložil Václav KRÁLÍČEK. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1. (s. 344)

na území Německa, Rakouska nebo Itálie a čekali na vyřízení víz do Palestiny, USA, Kanady nebo dokonce i Austrálie. Sověti samozřejmě nechtěli nechat Židy emigrovat, často se tak konali demonstrace či povstání.¹¹⁹ Dita Krausová popisuje atmosféru po převzetí moci komunisty následovně. „*Od té doby, co se Československo stalo komunistickým státem, vazalem Sovětského svazu, byl život stále nepříjemnější. Režim byl restriktivní, lidé střední a vyšší třídy byli sužováni, člověk mohl být uvězněn pro takový zločin, jako bylo vyprávění vtipu o vládě. Každý, kdo mohl, uprchl za hranice, do Německa nebo Rakouska. Existovalo také jakési vědomí naléhavosti. Nikdo netušil, jak dlouho bude emigrace povolena.*“¹²⁰ (Krausová, 2018, s. 214)

Mezi Židy stále více sílilo přesvědčení, že se musí z Evropy vystěhovat. Velká Británie Židům emigraci stále stěžovala, proto se mnoho Židů uchýlilo vystěhovat do USA. Poté co byl v květnu 1948 vyhlášen nezávislý stát Izrael, měli Židé konečně možnost svobodně odejít do Izraele a začít mezi svými nový život.¹²¹

Mnoho přeživších emigrovalo do Izraele, kde začali nový život. Nebudu zde popisovat osudy jednotlivých autorů, uvedu pouze pár z nich. Jako jeden z mnoha emigroval do Izraele Tomi Reichental. Ten emigroval se svou sestřenicí Chavou v roce 1949, bylo mu pouhých 14 let. „*Než jsme se mohli trochu porozhlédnout, bylo třeba obstarat administrativní náležitosti, proto jsme se přihlásili k registraci jako noví imigranti a získali doklad totožnosti. Pak nás rozdělili do menších skupin a odvezli autobusem do sběrného tábora Kirjat Elijahu na předměstí Haify. (...) Rodina konečně dorazila v květnu, asi o dva a půl měsíce později. (...) Rodiče se rozhodli usadit se v Naharije, nejsevernějším pobřežním městě Izraele nedaleko libanonské hranice.*“¹²² (Reichental, 2013, s. 203–205) Od roku 1965 se Tomi Reichental nadobro přestěhoval do Irska, odkud pocházela jeho žena Evanne. Celých padesát let Reichental o zážitcích z Belsenu nemluvil, poté se rozhodl promluvit a dodnes přednáší na školách o holocaustu.¹²³

Oběti války, kteří měli ještě někoho z příbuzných naživu, se chtěli odstěhovat za nimi. Výjimkou nebyl ani Felix Weinberg, který měl otce v Anglii. „*Těžko se mi popisuje očekávání*

¹¹⁹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 167–169)

¹²⁰ KRAUSOVÁ, Dita. Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice. Přeložil Dagmar LIEBLOVÁ. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3. (s. 214)

¹²¹ EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0. (s. 168)

¹²² REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Libeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 203–205)

¹²³ REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Libeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 223–224)

*a emocionální bouře při setkání s otcem. Pamatuji si, jak mnou hluboce otřásl jeho vzezření. (...) Z určité části mi také připadal blízký – někde uvnitř toho cizího člověka byl milovaný tatínek z mého dětství, voják-hrdina, na nějž jsem byl tak pyšný. Jenže těch téměř sedm let odloučení mezi námi vyhloubilo příkop tak hluboký, že se nedal rozumem obsáhnout.*¹²⁴ (Weinberg, 2020, s. 178) Felix Weinberg vystudoval školu v Anglii, později se stal profesorem fyziky. Publikoval nespočet vědeckých knih a získal několik ocenění. Weinberg zemřel 5. prosince 2012.¹²⁵

Ne všichni přeživší emigrovali do zahraničí, Helga Weissová, autorka knihy *Deník 1938 – 1945*, žije dodnes v Praze. Weissová se i po válce věnovala kreslení (ilustrovala knihy Arnošta Lustiga), dokončila studium a odmaturovala. V roce 1991 vytvořila pamětní desku do Radiotrhu v Holešovicích, odkud za války odjížděly transporty směrem do Terezína. Dodnes se Weissová účastní besed, kde mluví o svých zážitcích z války.¹²⁶

3.9 Rodinná paměť Němců

V této podkapitole bych se chtěla věnovat tomu, jak na holocaust nahlíží Němci dnes. Dále zde nastíním, jak je holocaust předáván mezi generacemi.

Velká část starší generace Němců se, i v dnešní době, o Židech vyjadřuje antisemitsky. Ani dnes je nepovažují za příslušníky německého národa. Největší stereotyp, který koluje napříč generacemi, je o „bohatém Židovi“. Židé podle pamětníků pracovali v akademických povoláních, nebo jako obchodníci. Proto je nacisté začali systematicky z těchto pozic odstraňovat.¹²⁷ V knize *V pekle jménem Bergen-Belsen* Tomi Reichental uvádí následující vylučování Židů z těchto pozic. *“Prvním bodem mělo být vyloučení Židů z národního hospodářství. Proto vydal nový zákon, který Židům zakazoval vyrábět a prodávat křesťanské artefakty – což ovšem celkem nic neovlivnilo. Bylo potřeba něco zásadnějšího. O měsíc později nařídila vláda zákaz výkonu povolání všem židovským notářům spolu s 96 procenty praktikujících židovských právníků (včetně mého strýce Artura). Krátce nato dopadlo stejně i 96 procent praktikujících židovských lékařů (včetně mého strýce Desidera). (...) Další*

¹²⁴ WEINBERG, Felix Jiri. *Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech*. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 178)

¹²⁵ WEINBERG, Felix Jiri. *Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech*. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5. (s. 197)

¹²⁶ Helga Hošková - Weissová. *Památník Terezín* [online]. Terezín [cit. 2021-01-28]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/osobnosti/helga-hoskova-weissova>

¹²⁷ WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. *"Můj děda nebyl nácek": nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo, 2010. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0228-4. (s. 115–117)

opatření určovalo, kolik z vlastních finančních prostředků směji Židé vybrat ze svého bankovního účtu. V dubnu 1941 si směli vybrat 500 korun týdně. O pět měsíců později to bylo jen 150 korun.“¹²⁸ (Reichental, 2013, s. 13–15) Právě i vybírání peněz z bankovních účtů mělo přispět k tomu, aby se Židé výrazně neobohacovali.

Historikové se dnes také zabývají tím, co Němci o pronásledování a vyhlazování Židů vlastně věděli. Někteří pamětníci tvrdí, že zprávy o táborech smrti byly drženy v tajnosti a nikdo nic nevěděl. Dokonce je v knize uveden rozpor, že jedna Němka za druhé světové války u sebe skrývala Židy, ale zároveň tvrdí, že o vyhlazování nic nevěděla. Část Němců dokonce i dnes popírá existenci koncentračních a vyhlazovacích táborů. Velká část Němců se také odvolává na absenci medií, skrz ně by se o koncentračních táborech mohli dozvědět. V rámci rodinné paměti se často mluví o tzv. „prázdné řeči“. Prázdná řeč se vyskytuje v mluveném projevu a jde o to, že vypravěč přesně neurčí jednotlivé události. Události jsou popsány pouze v obrysech a na posluchači je, aby si tyto události doplnil vlastními úsudky o tom, o čem vlastně vypravěč mluví. Prázdná řeč je typická právě pro rozhovor o Třetí říši v rámci více generací.¹²⁹

Paměť vzpomínkového společenství je svázána s aktem vzpomínání. Proces vytváření minulosti závisí jednak na minulosti, o které se vypráví, současnosti, kde se vyskytuje skupina My a hovoří o minulosti a též závisí na budoucnosti, na kterou se zaměřuje spjitost skupiny. Pohled na minulost se neustále mění, souvisí to z běžnými změnami v životě. Nacismus je v minulosti Němců stále přítomen, třeba v podobě rodinných alb. Holocaust nemá své místo v německé rodinné paměti, v německých rodinách se traduje vědomí o nacistické minulosti, ale vyhlazování evropských Židů se objevuje jen jako vedlejší událost. Obecně se v paměti zmiňuje třeba Křišťálová noc, ale systematické vyhlazování Židů v koncentračních a vyhlazovacích táborech už nikoli.¹³⁰

4 Význam ego dokumentů k poznání války

Ego dokumenty slouží k předávání zkušeností z války. Toto předávání se nevztahuje jen k době po válce, nýbrž také k době pozdější, kdy se formuje individuální a kolektivní podoba vzpomínání a přehodnocuje se obraz války. Ego dokumenty se již dlouhou dobu zkoumají,

¹²⁸ REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Líbeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 13–15)

¹²⁹ WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. "Můj děda nebyl nácek": nacismus a holocaust v rodinné paměti. Praha: Argo, 2010. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0228-4. (s. 125–127)

¹³⁰ WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. "Můj děda nebyl nácek": nacismus a holocaust v rodinné paměti. Praha: Argo, 2010. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0228-4. (s. 159–165)

v posledních letech se zájem obrací především ke knihám, kde autoři popisují šoa, genocidu a vyvražďování v masovém měřítku. Popularita těchto knih souvisí s historickou změnou pokolení, dále s rychle se měnícím mediálním prostředím a s proměnami vědeckých paradigmat.¹³¹

V pamětech jde především o vyobrazení osobní zkušenosti, autor v knize vzpomíná na události, ale i lidi, které potkal. Paměti stojí na pomezí věcné a umělecké literatury, hranice mezi dokumentárností a literární fikcí je malá, záleží na tom, jak moc je autor memoáru upřímný a jak vzdoruje stylizaci. Pokud je paměť napsána s důrazem na umělecký smysl, je pak součástí beletrie.¹³²

Vlastimil Válek ve své knize K specifičnosti memoárové literatury uvádí, že je u vzpomínkových textů důležité autentické zachycení události. Popis těchto událostí musí být pravdivý a nesmí se jednat o výmysl.¹³³

Existuje nespočet odborných knih, které se vzpomínkovými knihami zabývají, shodují se, že paměti obsahují subjektivní vzpomínky pamětníka na minulost. Autoři se snaží podat nejen věcné informace, ale též v díle zachycují osobní pohled a pocity na danou věc.

Já ve své práci cituji i deník (resp. *Deník 1938 – 1945* od Helgy Weissové). Deník má dvě základní funkce. První je zaznamenání autorova denního života, událostí, jež prožil. Popis těchto událostí vykresluje dobu, ve které pamětník žil. Druhá hlavní funkce deníku je zaobírání se dojmy, náladami a myšlenkami, které se váží k dané události.¹³⁴ Např. autorka v díle sděluje fakt, že její celé rodině přišlo povolání do transportu (tedy sděluje fakt), ale zároveň popisuje atmosféru v rodině, dojmy atd.

Většina ostatních knih, které ve své práci cituji jsou biografie či dokonce autobiografie. V těchto dílech píše autor sám o sobě a tím pádem se činí i jejím hrdinou. Opět jsou zdůrazněny osobní prožitky, pocity a dojmy. Jak jsem již zmínila výše, druhá světová válka se stala silným podnětem k napsání takových vzpomínek. Autoři popisují události posloupně, nepřeskakují z jedné události na druhou.¹³⁵

¹³¹ KRATOCHVIL, Alexander a Jiří SOUKUP, ed. Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky Válka a konflikt v české literatuře. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2016. ISBN 978-80-7470-117-7. (s. 9–10)

¹³² KARPATSKÝ, Dušan. Labyrint literatury. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6. (s. 344)

¹³³ VÁLEK, Vlastimil. K specifičnosti memoárové literatury. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984. (s. 11)

¹³⁴ VÁLEK, Vlastimil. K specifičnosti memoárové literatury. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984. (s. 110)

¹³⁵ VÁLEK, Vlastimil. K specifičnosti memoárové literatury. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984. (s. 113–114)

Autoři ego dokumentů se ve svých knihách snaží vyobrazit hrůzy, které prožili za druhé světové války. Samotní autoři pak v knihách vystupují jako svědci těchto činů. Většina ego dokumentů začíná popisem dětství autora. Popis dětství a mládí není vynutitelný, ale téměř všechny biografie, které se holocaustu týkají, těmito dvěma životními celky začínají. Právě popis vývoje dítěte je důležitý pro následný rozvoj celé knihy. Autoři vzpomínkových knih často na dětství vzpomínají jakožto na období uzavřené a zhodnocené. Mohou se i pozastavovat nad svou dětskou naivitou.¹³⁶ Například v knize od Helgy Weissové (*Deník 1938–1945*) je u některých částí patrné, že byly psané dítětem. V těchto částech lze vyzorovat prvky jakési dětské naivity a bezstarostnosti. Rozhodně to autorce nevyčítám, ba naopak to knize dodává na autenticitě.

Válečná léta mají v sobě pamětníci natrvalo otištěné, vzpomínky na onu dobu holocaustu vychází neustále, dokonce i dnes, i když válka skončila před více jak 75 lety. Díky delšímu časovému odstupu, má autor větší nadhled, a tak si více promyslí, co do knihy napíše. Autor v paměti popisuje svůj život, který nemusí končit jen osvobozením, mnozí autoři nám přibližují i dobu poválečnou.¹³⁷

Díky ego dokumentům se lépe seznamujeme s hrůzami, které se za druhé světové války odehrály. Každý si raději přečte (auto)biografii, psanou samotným přeživším, který mluví ze své vlastní zkušenosti, než by si otevřel odbornou knihu a studoval tyto informace tam.

¹³⁶ KRATOCHVIL, Alexander a Jirí SOUKUP, ed. Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky Válka a konflikt v české literatuře. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2016. ISBN 978-80-7470-117-7. (s. 60–62)

¹³⁷ VÁLEK, Vlastimil. K specifčnosti memoárové literatury. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984. (s. 145)

Závěr

V mé bakalářské práci se zabývám ego dokumenty s tématem holocaustu.

Jeden z mých stanovených cílů byl přiblížit osobní zkušenost přeživšího s holocaustem. Popsat jeho pocity a zážitky. Toho jsem chtěla dosáhnout citováním úryvků z knihy, které měly právě onu zkušenost popisovat.

Záměrně jsem ve své závěrečné práci použila více než dvě knihy. Každá paměť se něčím liší. Autobiografické dílo je více subjektivní, jelikož autor píše sám o sobě, oproti tomu biografie není psána přímo pamětníkem, ale skrz další osobu a již nemusí působit tolik autenticky. Všechny mnou použité paměti se samozřejmě zakládají na reálných zkušenostech.

Díky pamětem se dozvídáme fakta, ale i pocity, které doba vyvolávala a také, jak ji samotní autoři prožívali. V mé práci jsem se snažila přiblížit dobu, kdy se zpříšňovala opatření vůči Židům (především různé zákazy), dále pobyt v ghettu a koncentračním a vyhlazovacím táboře, ale i pocity z osvobození a v neposlední řadě i život po válce.

I když byla většina autorů memoárů deportována do tábora ještě před osmnáctým rokem života, všimla jsem si u všech jednoho typického znaku. A to, že autoři neskutečně rychle dospěli. A celkem to i chápu, pokud chtěl člověk v táboře přežít, musel pracovat a díky tomu dostávat i skromné přídělky jídla. Pokud vězni nemohli pracovat a byli nemocní, jídla dostávali ještě méně anebo vůbec žádné a čekala je smrt.

Další typický znak autorů pamětí je, že se chtěli po osvobození co nejrychleji vrátit zpět do běžného života a založit rodinu. Hitler chtěl všechny Židy zabít a založení rodiny bylo jediné, co mohli udělat, aby se jejich paměť tradovala po další generace. Většina přeživších se také musela po válce vyrovnat s tím, že jejich majetek, ale především jejich blízcí jsou nenávratně pryč.

Pamětníci se shodují, že je pobyt v táboře navždy poznamenal a nejen zvnějšku tetováním na předloktí, ale především zevnitř. Mnozí se dodnes potýkají s pocitem viny a museli se dlouze rozmýšlet, jestli svoje svědectví přece jen prozradí světu. Téměř všichni se ale v pamětech shodují, že musí promluvit, aby svět věděl, co se dělo a také, aby se již nikdy nic podobného nestalo. „(...), *v každém případě jsem najednou cítil, že tohle musím udělat. Jako jeden z posledních, kdo přežili, jsem cítil jako morální povinnost vyprávět svůj příběh a postarat se, aby se na holocaust nikdy, nikdy nezapomnělo.*“¹³⁸ (Reichental, 2013, s. 232)

¹³⁸ REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Libeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2. (s. 232)

Dále jsem se ve své závěrečné práci krátce zabývala rodinnou pamětí dnešních Němců. Toto téma je velice obsáhlé a já jsem jej popsala jen velmi povrchně. Nejvíce mě překvapil fakt, že se Němci i dnes o Židech vyjadřují s určitou dávkou nenávisti. Nemalá část Němců dokonce i v dnešní době popírá existenci koncentračních táborů.

Jsem ráda, že se v současné době stále mluví o holocaustu, točí se filmy, píše knihy. Existuje mnoho institucí, které se starají o památku obětí holocaustu, v České republice je to například Židovské muzeum v Praze.

Při čtení pamětí s tematikou holocaustu jsem se několikrát pozastavovala, čeho všeho byli nacisté schopni, jaká zvěrstva na lidech prováděli. Častokrát jsem se zamýšlela nad svým vlastním životem, uvědomila jsem si, že bychom si měli vážit toho, co máme a obdivuji všechny ty, kdo toto peklo přežili a dokázali se s tím alespoň z části vyrovnat.

Seznam použité literatury

Odborné publikace:

1. BAUMAN, Zygmunt. Modernita a holocaust. 2. vyd. Přeložil Jana OGROCKÁ. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-028-5.
2. EMMERT, František. Holocaust. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4817-0.
3. FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. Rod v memoárech: případ Hradec Králové. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. ISBN 978-80-87378-11-3.
4. GILBERT, Martin. Židé ve 20. století: (ze všech končin světa). Přeložil Ivan BROŽ. Praha: Baset, 2003. ISBN 80-86223-54-x.
5. HORNÍK, Jan. Proč holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda. V Praze: Rybka, 2009. ISBN 978-80-87067-75-8.
6. KARPATSKÝ, Dušan. Labyrint literatury. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.
7. KRATOCHVIL, Alexander a Jiří SOUKUP, ed. Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky Válka a konflikt v české literatuře. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2016. ISBN 978-80-7470-117-7.
8. KRYL, Miroslav. Rasismus, antisemitismus, holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7239-262-9.
9. REUTH, Ralf Georg. Hitlerova nenávisť k Židům: klišé a skutečnost. Praha: Ikar, 2011. ISBN 978-80-249-1519-7.

10. Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách. Praha: Pro Památník Terezín vydal Ústav pro informace ve vzdělávání, nakl. Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7.

11. VÁLEK, Vlastimil. K specifičnosti memoárové literatury. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984.

12. WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. "Můj děda nebyl nácek": nacismus a holocaust v rodinné paměti. Praha: Argo, 2010. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0228-4.

Prameny:

1. BIRENBAUM, Halina. Naděje umírá poslední: očitě svědectví holocaustu. Brno: Jota, 2010. ISBN 978-80-7217-727-1.

2. FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory. Přeložil Václav KRÁLÍČEK. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1.

3. KOR, Eva Mozes a Lisa ROJANY-BUCCIARI. Děti, které přežily Mengeleho: zpověď dvojčat Evy a Miriam. V Praze: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-5443-7.

4. KRAUSOVÁ, Dita. Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice. Přeložil Dagmar LIEBLOVÁ. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3.

5. LITTLOCH, Karel. Mauthausen: koncentrační lágř smrti: vzpomínky na léta 1941-1942. Třebíč: Akcent, 2014. ISBN 978-80-7268-612-4.

6. REICHENTAL, Tomi. V pekle jménem Bergen-Belsen. [Líbeznice]: Víkend, 2013. ISBN 978-80-7222-881-2.

7. VENEZIA, Shlomo. V pekle plynových komor. V Praze: Rybka, 2010. ISBN 978-80-87067-68-0.

8. WEINBERG, Felix Jiri. Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 978-80-271-1370-5.

WEISSOVÁ, Helga. Deník 1938-1945: příběh dívky, která přežila holocaust. Brno: Jota, 2012. ISBN 978-80-7217-965-7.

Webové zdroje:

1. CARRUTHERS, Amelia. What Can Ego Documents Tell Us About The Nature Of Early Modern English Madness? Tutor Hunt [online]. Londýn: Tutor Hunt (Irrox Ltd), 2013 [cit. 2020-10-29]. Dostupné z: <https://www.tutorhunt.com/resource/10716/>

2. DRDA, Adam. Nejhorší lágr. Uplynulo pětasedmdesát let od osvobození Bergen-Belsenu. Paměť národa [online]. Praha: POST BELLUM, 2020 [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/nejhorsi-lagr-uplynulo-petasedmdesat-let-od-osvobozeni-bergen-belsenu>

3. Helga Hošková - Weissová. Památník Terezín [online]. Terezín [cit. 2021-01-28]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/osobnosti/helga-hoskova-weissova>

4. HROMADNÉ DEPORTACE DO KONCENTRAČNÍCH A VYHLAZOVACÍCH TÁBORŮ. Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-02]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/hromadne-deportace-do-koncentracnich-a-vyhla-zovacich-taboru/>

5. OMEZOVÁNÍ CESTOVÁNÍ ŽIDŮ. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-tykajici-se-cestovani/>

6. OMEZOVÁNÍ VSTUPU ŽIDŮ NA VEŘEJNÁ MÍSTA. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-omezujici-vstup-a-pobyt-na-verejnych-mistech/>

7. OZNAČOVÁNÍ ŽIDŮ. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-tykajici-se-oznacovani/>
8. POSLEDNÍ TRANSPORTY A KONEC VÁLKY V TEREZÍNĚ. Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-11-29]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/posledni-transporty-a-konec-valky-v-terezine/>
9. PROTIZIDOVSKÁ POLITIKA PO ZŘÍZENÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA. Holocaust [online]. [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/protizidovska-politika-po-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava/>
10. RAPA VÁ, Ivana, Jana ŠVARCOVÁ a Jan VAJSKEBR. DATABÁZE ČESKÝCH VĚZŇŮ V KONCENTRAČNÍM TÁBOŘE BUCHENWALD 1937-1945. Památník Terezín [online]. Terezín [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/buchenwald>
11. TEREZÍNSKÝ RODINNÝ TÁBOR V OSVĚTIMI-BIRKENAU (1943). Holocaust [online]. 2019 [cit. 2020-12-09]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/deportace-terezin/terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau-1943/>
12. VYLUČOVÁNÍ ŽIDŮ Z VEŘEJNÉHO ŽIVOTA A ZAMĚSTNÁNÍ. Holocaust [online]. 2011 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-tykajici-se-postaveni-zidu-ve-verejnem-zivote-a-zamestnani/>